

NİZÂM-I CEDİD ORDUSUNDA TÂLİM VE TERBİYE (1790-1807)*

Fatih YEŞİL**

Özet

Bu çalışma XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa ordularında hayata geçirilen modern tâlim ve terbiyenin Osmanlı ordusunda uygulanışını ele almaktadır. Makalede öncelikle Avrupa’da tâlim ve terbiyenin icadı ve ön gördüğü iş rejimi tasvir edilmektedir. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren, Avrupa ordularını yakından gözlemlene imkânı bulan Osmanlı sefirleri ve kâtipleri tarafından modern tâlim ve terbiye Avusturya ve Rusya karşısında alınan yenilgilere bir çare olarak sunulmaya başlandı. İlk defa, Nizâm-ı Cedid ordusundaki neferler tarafından, yabancı uzmanların gözetiminde icra edilen modern tâlimin niteliği, Fransız ordusunda uygulanan tâlimnâmelerle karşılaştırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Makalenin son bölümünde ise modern tâlim ve terbiyenin Osmanlı ordusundaki yapısal dönüşüme etkisi ve uygulamada karşılaşılan problemler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tâlim, Terbiye, Nizâm-ı Cedid, Tâlimnâme, Avcı Tâlimi.

XVIII. yüzyıl Avrupa’sında kaleme alınan askerlik sanatı ile ilgili çalışmalardan Osmanlı ordusunun genel olarak meydan muharebelerindeki başarısızlığı en önemli zafiyeti olarak okura sunulur. Aynı yüzyılın ikinci

* Yrd. Doç. Dr. Gültekin YILDIZ ve Dr. Kahraman ŞAKUL’un değerli katkıları bu çalışmanın yayınlanabilir hâle gelmesini sağlamıştır. Ancak hata ve eksiklikler tamamen yazara aittir.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü; fyesil@hacettepe.edu.tr.

yarısında ise neferlerin genellikle münferiden hareket ettikleri *küçük savaş*¹ olarak da isimlendirilen gayr-ı nizâmî operasyonlarda hâlen önemli bir üstünlüğe sahip olan Osmanlı ordusu muharebe disiplininin mahrum, savaş alanında başıboş dolaşan neferlerden müteşekkil ve manevra kabiliyeti bulunmayan bir yapı olarak tasvir edilir². Bu durumun sebebini Avrupa’da revaç bulan “hat ya da çizgi” taktiği olarak isimlendirilen yeni savaş yapma biçiminde aramak yerindedir³. Başlangıçta dört, XVIII. yüzyılın hemen ilk yıllarından itibaren üç sıra hâlinde muharebe alanına yayılan neferler, safları bozmadan düşman hatlarına ateş ederek ilerliyordu. Düşmana karşı yürüyüşün hasminkinden daha hızlı olması, düşmana kanatlardan yapılacak hızlı saldırılar ve nihayet düşman hatlarını mümkün olduğu kadar yoğun ateş altına alarak düzenini bozma, uygulanan yeni taktiğin temel amaçlarıydı. Bu bağlamda daha

¹ XVIII. yüzyılın askerî terminolojisinde, genel ordu yapısı içerisinde hafif piyadenin (*infanterie légère*) icrâ ettiği görevleri yapan, fakat aynı zamanda bağımsız avcı grupları (*chasseurs/Schütze*) olarak örgütlenmiş birliklerin düzenledikleri gayr-ı nizâmî operasyonlara verilen isim. Bu konuda bkz. *Dictionnaire des Termes Militaires et de l’Argot Poilu*, Paris 1916 ve Georg Wilhelm Valentini, *Die Lehre vom Krieg*, I (*Der kleine Krieg und die Gefechtslehre*), Berlin 1822. Amerikan bağımsızlık savaşı ve I. Koalisyon savaşları (1792-1795) esnasında ön plana çıkan bir kavram olarak halk savaşı ve küçük savaş arasındaki fark için ayrıca bkz. Werner Hahlweg, *Guerilla, Krieg ohne Fronten*, Stuttgart 1968, s. 25-32.

² 1828 tarihinde Prusya Askerî Talim ve Terbiye Genel Müfettişliği (*General-Inspecteur des militär-Erziehungs- und Bildungswesens*) görevine getirilen Georg Wilhelm von Valentini’nin Fransa’nın Mısır işgaliyle başlayan savaşta Osmanlı ordusunun taktik formasyonu konusunda önemli bilgiler içeren eseri bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda bkz. Georg Wilhelm Valentini, *Die Lehre vom Krieg*, III (*Der Türkenkrieg*), Berlin 1822. Valentini’nin “*Savaş Üzerine Ders*” başlıklı kitabının bu cildinin İngilizce tercümesi için ayrıca bkz. *Military Reflections on Turkey*, Londra 1828. Habsburg ordusuna subay yetiştirmek üzere Viyana yakınlarındaki Neustadt kasabasında kurulan *Theresianische Militärakademie*’nin ders programını, Aydınlanma’nın genel ilkeleri çerçevesinde düzenleyerek 1785-1805 tarihleri arasında genel direktörlüğünü (*Oberdirektor*) yapan Kont Kinsky “*Türk Savaşı Üzerine*” (*Über den Türkenkrieg*) kaleme aldığı denemesi de bu konuda bir diğer zikre değer çalışmadır. Kont Kinsky ve Osmanlı ordusu hakkında kaleme aldığı risale için bkz. Thomas Scheben, “Schwendi, Montecuccoli, Kinsky: Analysen der osmanischen Kriegsmacht vom XVI bis zum XVIII. Jahrhundert”, *Ciepo, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri*, Ed. J.L. Bacqué-Grammont, İ. Ortaylı, E. Donzel, Ankara 1994, s. 211-213 ve Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul 2009, s. 313.

³ Yeni taktik formasyon konusunda bkz. Ulrich Bröckling, *Disiplin, Askeri İtaat Üretimimin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul 2001, s. 101.

hızlı ve çok ateş etmek, isabetli ateş etmekten daha önemli hâle gelmişti. Tüfeklerin etkili menzillerinin 40-50 metre olduğu bir dönemde, barut dumanı ve kokusuyla kaplanmış bir alanda, üzerlerine gelen top ve mermi salvolarına karşı neferlerin, üstelik hatları bozmadan ilerleyebilmesi ancak söz konusu taktiğe uygun bir tâlim ve terbiyeden sonra mümkündü.

Avrupalı taktisyenlerin genel olarak Osmanlı neferinden münferit birer savaşçı olarak çekinmeleri ve başıbozuk bölüklerin yürüttükleri gayr-ı nizâmî operasyonlardan övgüyle bahsetmeleri; ancak Osmanlı ordusunun çağdaş taktik organizasyonunun gereklerini muharebe alanında uygulayamamasını, hatta bunları uygulayacak birlik yapısından uzak olduğunu ve modern taktik formasyonlar konusunda bilgi sahibi “muharib ve mütefennin” subay eksikliğini dile getirmeleri dikkat çekicidir. Nitekim III. Selim devrinde muvakkaten Viyana orta elçiliği yapan Râtib Efendi'nin Avusturya ordu nizâm-nâmelerinden İstanbul'daki muhataplarına aktardığı üzere Habsburg kuvvetleri, Osmanlı ordusu ile yaptıkları muharebelerde safları hiçbir şekilde bozmamaları ve bir “*regule*”de (*régulier*/düzgün, tek bir hat üzerinde) durmaları hususunda özel emir alıyordu⁴. Zira Avusturya kurmaylarına göre belirli bir nizâmı bulunmayan ve başıbozuk, münferit savaşçılardan oluşan Osmanlı ordusunu mağlup etmenin en kolay yolu buydu. Çağdaş kıtâ teşekkülü ve muharebe taktikleri gibi konularda bilgi sahibi subayların eksikliğini bir kenara bırakacak olursak, Avrupalı gözlemciler göre Osmanlı ordusunun temel sıkıntısı, neferlerin silah kullanmaktaki yetersizlikleri, tek başlarına gösterdikleri performans ya da kullandıkları silahların teknolojik geriliği değil, tam aksine bir bütün olarak hareket edememeleriydi. Savaş alanında bizzat Osmanlı ordusunu gözleme fırsatı bulmuş Avrupalı subayların kaleme aldıkları metinlerde Osmanlı ordusunun özellikle bu zaafını ön plana çıkartmalarında, komuta ettikleri birliklerde, tâlim (*drill*) ve terbiye (*disciplina*) edilerek kendi içinde anlam

⁴ Ebubekir Râtib Efendi, *Sefaretnâme-i Ebubekir Râtib Efendi*, İ. Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜKTB), TY 5825, vr. 189b vd. Avusturya ordusu için 1767 tarihinde kaleme alınan “*Güvenli Bir Savunma Stratejisinin Organizasyonu*” isimli emir-nâmede de benzer bir yaklaşımı gözlemek mümkündür. Bu konuda bkz. Manfred Rauchensteiner, “The Development of War Theories in Austria at the End of the Eighteenth Century”, *East and Central European Society and War in the Pre-Revolutionary Eighteenth Century*, Ed. G. Rothenberg, B. Kiraly ve P. Sugar, New York 1982, s. 79.

kazanan bir bütünün parçası hâline gelen askerler ile silah kullanmayı iyi bilen, cesur ve her şarta ayak uyduran fakat başına buyruk Osmanlı savaşçıları arasındaki fark büyük bir etkiye sahip olmalıdır.

Osmanlı ordusunda, III. Selim devri öncesinde uygulanan tâlim ve terbiye prosedürleriye az önce tarif edilen taktik formasyona uygun neferleri yetiştirmekten uzaktı. Zira Avrupa ordularında uygulanan tâlimden farklı olarak belirli bir nizâm dahilinde olabildiğince hızlı ateş etmenin yerine, örneğin yeniçeriler isabeti ön plana çıkartan bir eğitim sürecinden geçiyordu⁵. Ordunun itaatini sağlamaktan ve neferlere muharebe şartları altında birlik hâlinde karmaşık manevraları uygulayabilme yeteneğini kazandırmaktan uzak bu eğitim tarzı, mekanik hareketleri senkronik olarak icrâ edebilen askerlerden çok, münferiden isabetli ateş edebilen savaşçılar üretiyordu. Dolayısıyla Osmanlı ordusunun, Avrupalı generallere ve gözlemcilere muharebe disiplininin ve manevra kabiliyetinden yoksun, düşman hatlarına olabildiğince çok sayıda ve olabildiğince hızlı ateş etmekten uzak, hatta dost birliklerin salvo atışlarına maruz⁶ kalan düzensiz bir yapı olarak görünmesi doğaldı. Bu bağlamda XVII. yüzyılda İtalyan asıllı Avusturya mareşali Montecucoli'nin⁷ ya da ondan daha önce Habsburg elçisi Busbecq'in⁸ ve İtalyan felsefeci Boccacini'nin⁹ disiplininin, harekât kabiliyetinden ve kazandığı başarılarından övgüyle bahsettiği Osmanlı ordusu imgesi, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren, belki de

⁵ Ahmed Cevad, *Tarih-i Asker-i Osmani, Yeniçeriler*, I, Paris 1299, 46; Günhan Börekçi, "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley Fire During the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Orgins", *Acta Orientalia*, sayı 59 (2006), s. 421 vd.; Gümeç Karamuk, "Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ed. O. Özel ve M. Öz, Ankara 2000, s. 559.

⁶ G. A. Oliver, *Türkiye Seyahatnamesi*, çev. O. Gökmen, Ankara, 1977, s. 107; Thomas Thornton, *The Present State of Turkey*, I, Londra 1809, 279 ve William Wittman, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801*, Londra 1803, s. 232.

⁷ Gunther, Rothenberg "Moritz of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecucoli and the 'Military Revolution' of the Seventeenth Century", *Makers of Modern Strategy, from Machiavelli to the Nuclear Age*, Ed. P. Paret, New Jersey 1986, s. 32-63.

⁸ Ogier Ghislain de Busbecq, *The Turkish letters of Ogier Ghiselin de Busbecq: Imperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562*, Londra 1968.

⁹ Friedrich Meinecke, *Machiavellism, The Doctrine of Raison d'Etat and Its Place in Modern History*, çev. D. Scott, New Jersey 1998, s. 85-86.

Avusturya generali Kont Marsigli¹⁰ ve ondan sonra İstanbul'da askerî uzman olarak bulunan Baron de Tott'la¹¹ birlikte Avrupa askerî düşüncesinden silinmeye başlamıştı. Tam da bu sırada tedavüle giren yeni bakış açısı ise her hangi bir çağdaş taktik organizasyon dâhilinde savaşmayan münferit başibozukların oluşturduğu bir “Doğu” ordusuydu. Avrupa askerî düşüncesindeki bu değişimi sadece Osmanlı ordusunun kaybettiği savaşlara ve Osmanlı Devleti'nin siyasî alandaki prestij kaybına bağlamak ya da Osmanlı tarih literatüründe sıklıkla vurgulandığı gibi Osmanlı Devleti'nin “bozulması/çökmesi” gibi oryantalizm kokan kavramlarla açıklamaya çalışmak Osmanlı tarihini, mütemmim cüzü olduğu Avrupa tarihinden kopartarak, Avrupa ordularında yaşanan dönüşümü dikkate almamak, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamikleriniyse görmezden gelmek anlamını taşıyacaktır.

1. Modern Bir İş Rejimi ve İktidar Aygıtı Olarak Batı Avrupa'da Tâlim ve Terbiye'nin Gelişimi

Birbirlerinden farklı sosyo-ekonomik şartlardan gelen, farklı yaşantılara ve alışkanlıklara sahip erkekleri altı ilâ sekiz hafta içerisinde¹² bir makinenin dişlileri hâline getiren modern tâlim ve terbiyenin mucidi Neostoacı hümanistlerin, bilhassa Leiden Üniversitesi'nde kadim Yunan ve Roma eserleri üzerinde çalışmalarını sürdüren Justus Lipsius'un etkisi altında kalan Hollanda prensi Maurits van Oranien ve kuzenleri Ludwig ve Johann van Nassau'dur.

¹⁰ Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. Kaymakam Niyazi, Ankara 1934.

¹¹ Virginia Aksan, “Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire”, *International History Review*, sayı 24 (2002), s. 253-275.

¹² Bu bağlamda tûfengendâz bir hafif piyadenin acemilik süresinin, eğitimi yıllar süren bir uzun mesafe okçusundan çok daha kısa olduğu yeri gelmişken belirtilmelidir. Nitekim bu fark elit askerlerden oluşan hassa ordularının yerini kitle ordularına bırakmasıyla sonuçlanacak sürecin başlangıç noktasıdır. XVIII. yüzyıl sonunda Avrupa ordularındaki acemilik süresi konusunda bkz. Matthew Mayer, “The Price for Austria's Security: Part II- Leopold II, The Prussian Threat, and the Peace of Sistova, 1790-1791”, *The International History Review*, sayı 26 (2004), s. 494. Nizâm-ı Cedîd için layiha kaleme alan İsvaçli askerî uzman Brentano, kurulması planlanan nizâmlı ordunun neferlerinin altı aylık temel eğitimden geçirilmesini teklif etmekteydi. Bu konuda ayrıca bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dair İslahat Lâyhaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 95-98.

Alman tarihçi Gerhard Oesterreich'in tabiriyle *Askerî Rönesans*¹³ olarak isimlendirilen süreç içerisinde Maurits van Oranien (1567-1625) Vegetius, Aelion ve Polibius'dan¹⁴ faydalanarak farklı şehir devletlerinin idarecileri tarafından toplanmış, farklı sosyal kökenlerden gelen ve farklı davranış kalıplarına ve geleneklere göre hareket eden acemi neferleri, tek bir amaca (*Zweck*) yönelik olarak rasyonel bir şekilde örgütlemeye çalıştı¹⁵. Ülkede şiddet tekelinin kurulmasıyla farklı prenslerin idare ettiği tebaanın, tek elden idare edilen mufl vatandaşlara dönüştürülmesi, bir başka ifadeyle vatandaş üretimi (*citizen-making*), orduda birlik duygusunun güçlendirilmesiyle ateş gücünün arttırılması ve firarların azaltılması bu amacın farklı cephelelerini oluşturuyordu.

Bu yeni örgütsel yapı aynı zamanda yeni bir iř rejimini de öngörmekteydi. Buna göre öncelikle devlet otoritesi açasından sorun teşkil eden, herhangi bir üretim faaliyetine katılmayan dolayısıyla iktidar açasından atıl durumdaki nüfus, askere alınarak ehlileştirilecek ve böylece ülke için üretici hâle getirilecekti. Modern tâlimin hayata geçirilmesiyle hakim siyasi yapının bir enstrümanına dönüşecek olan ordunun, ülkenin sınırları dahilindeki farklılıkları ortadan kaldırması ve iç barışı sağlayarak üretime elverişli bir ortam hazırlaması dönemin hakim siyasi söylemiydi. Nitekim önceden tasarlanıp yazılı hâle getirildikten sonra askerlere empoze edilen yazılı kurallara uygun şekilde idare edilen kışlalar, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren disiplin adacıları olarak gündelik hayatın nizamsızlığına adeta meydan okumaya başlamıştı. Güvenlik merkezli düşünce yapısının bir ürünü olan modern kışlalar, aynı zamanda çevrelerinde/mıntıklarında hayatlarını sürdüren tebaayı, aldıkları güvenlik önlemleriyle hizaya getirmekte ve sosyal disiplini (*Sozialdisziplinierung*) inşâ etmekteydi. Suç işlemeye meyilli oldukları düşünölen işsiz genç erkekler ise

¹³ Gerhard Oestreich, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates*, Berlin 1969, s. 11-34.

¹⁴ Yunan klasiklerinin modern tâlim ve terbiye prosedürlerinin oluřumuna etkisi için bkz. Werner Hahlweg, *Die Heeresreform der Oranier und die Antike*, Berlin 1941, bilhassa s. 43, 176.

¹⁵ XVII. yüzyılda Hollandalılar askerî tâlim konusunda diğer Avrupa devletlerine nazaran bir adım önde olsalar da aynı yüzyıl içerisinde, örneğin Fransız ordusunda da benzer uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmaktaydı (William H. McNeill, *The Pursuit of Power*, Chicago 1992, s. 125-126; J. A. De Moor, "Experience and Experiment: Some Reflections upon the Military Developments in 16th and 17th Century Western Europe", *Exercise of Arms, Warfare in the Netherlands, 1568-1648*, Ed. M. van der Hoeven, Leiden 1997, s. 17-32).

ordu tarafından istihdam edilerek talimin öngördüğü iş rejimi aracılığıyla ülkeleri için üretici “*askerî proleterlere*”¹⁶ dönüştürülüyorlardı.

Neferlere silahlarını belirli bir senkronizasyon dahilinde doldurarak saflar (*line*) hâlinde düşman üzerine yürümelerinin öğretildiği modern tâlimin ilk uygulayıcısı olarak göze çarpan Maurits van Oranien, muharebe alanındaki yürüyüşü ve tüfeklerin ateşlenmesinden önceki süreci analiz ederek söz konusu zamanı kırk iki harekete/süreye bölmüştü¹⁷. Her hareketin özel bir isminin, Osmanlı kaynaklarının ifadesiyle *kumanda*, bulunduğu tâlim manuelinde¹⁸ zaman, her biri kendi içerisinde uzmanlaşmış bir sonuca ulaşmak zorunda olan parçalara ayrılmaktaydı. Bedenin kronometrik kumandalara itaat etmesini öngören tâlim sürecinde neferlerin aldıkları emirler doğrultusunda hareket parçacıklarını peş peşe sıralaması analitik bir şema oluşturuyordu. Çağdaş tâlim manuelinde gravürlerle gösterilen bu şemanın oluşması sonucunda muharebe meydanında münferiden ateşlenen tüfekler yerini daimi bir kurşun yağmuruna (*yaylım ateşi/voley fire*) bırakmaktaydı. Bu bağlamda hareketin iki boyutu olan zaman ve mekan, insan iradesinin dışında belirlenerek neferin tüm yapıp etmeleri hareket dilinde belirli karşılıkları bulunan kumandalara bağımlı

¹⁶ Söz konusu kavramsallaştırma için bkz. Paul Virilio, *Hız ve Politika, Dromoloji Üzerine Bir Deneme*, çev. M. Cansever, İstanbul 1998, s. 95.

¹⁷ Silah teknolojisindeki gelişme ve daha verimli hareket ve üniformaların keşfiyle birlikte hareketlerin sayısı ve süresi zamanla kısalmakta, ordunun ateş gücü ise bununla doğru orantılı olarak artmaktaydı. Örneğin 1726 tarihli Prusya tâlim nizamnamesine nazaran askerler her biri altı hız aşamasına bölünmüş altmış iki hareketi aynı anda yapmak zorundaydı. 1750 tarihli Fransız tâlim nizamnamesi ise altmış yavaşık düzen hareketini öngörüyordu. Bu bağlamda silahların atışa hazır hâle getirilmesi, XVIII. yüzyıl sonlarında Prusya ve Rusya ordularında yedi, Avusturya ordusunda on altı hareketle sağlanıyordu. Ulrich Bröckling, *Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. V. Atayman, İstanbul 2001, s. 99-101; J. A. Houlding, *French Arms Drill of the 18th Century, 1703-1760*, Bloomfield 1947, s. 48-52.

¹⁸ Modern mânâdaki ilk tâlim manueli olarak tavsif edilen Maurits van Oranien'in kitabı için bkz. Jacob de Gheyn, *Wapenhandelinge van Roers, Musquetten ende Spiessen, Achtervolgende Ordre van Syn Excellentie Maurits, Prince van Orangie*, Hauge 1607'den tıpkıbasım New York 1971. Yayınlandıktan birkaç sene sonra İngilizceye ve Almancaya tercüme edilen ve 1649 tarihinde Rusça olarak yayınlanan tâlim manuelindeki gravürler Jacob de Gheyn tarafından çizilmiştir. Eserin çeşitli Avrupa dillerine tercümesi konusunda ayrıca bkz. McNeill, *a.g.e.*, s. 135 ve Geoffrey Parker, “Foreword”, *Exercise of Arms, Warfare in the Netherlands, 1568-1648*, Ed. M. van der Hoeven, Leiden 1997, s. X.

kılınıyordu. Dolayısıyla saat zamanının tabîî zamandan kopuşunu¹⁹ haber veren modern tâlimle nefer, birliğindeki kaderdaşlarıyla aynı anda aynı hareketi yapmayı öğrenmekteydi. Daha önce zihnine anlamları kodlanmış olan sesli emirleri kısa bir süre içerisinde hareket diline aktarması beklenen nefer, komuta heyetinin/tâlim subaylarının yönlendirdiği büyük bir makinanın dişlisi hâline gelmekteydi. Bedeni, belirli bir sürede bitirilmesi emredilen işi sonuçlandırma-ya mecbur eden ve ateşli silahı vücuda eklemleyen tâlim süreci, bir taraftan insanı kendi için bir varlık (*ding für sich*) olmaktan çıkartarak Weber'in tanımlamasıyla bir profesyonele (*Berufsmensch*) dönüştürürken, diğer taraftan da bireyin grup içerisinde kaybolacağı bir bilincin (*esprit des corps*) yaratılmasına hizmet ediyordu. Bedenin, dışsal zorunluluklara göre düzenlenip fonksiyonelleştirildiği ya da dışsal zorunlulukların nefer tarafından içselleştirildiği tâlim süreci bu mânâda iktidar ilişkisini rutinleştirmekte ve rasyonel emir komuta zincirinin inşasına olanak tanımaktaydı.

Prusya'ya ve ordusuna yeni bir çehre kazandıran II. Friedrich'in de belirttiği üzere, muktedir ve madun arasındaki iktidar ilişkisinin rutinleşmesi, neferin terbiye (*disciplina*) edilmesiyle anlam kazanır²⁰. Bir medeniyet projesi ve süreci²¹ (*Prozess der Zivilisation*) olarak tâlim, bedenin diğer bedenler ve kullandığı nesne ile ilişkisini, uzun süreli tekrarlara ve cezalandırma prosedürlerine dayalı (klasik) koşullanmanın temel teşkil ettiği öğrenim programı ve bürokratik gözetim mekanizmaları vasıtasıyla düzenliyordu. Bu türden bir eğitim programının uygulanmasında, insanların nedamet (*penitence*) getirdikleri Katolik manastırlarındakine benzer bir şekilde, Neostoacı ideallere dönüşen, hizmeti esas alan *tezkiye-i nefis* ve *feragatın* nefer tarafından içselleştirilmesi önemli bir yere sahiptir. Yukarıdan gelen emirlerin, itaatkâr bedenlere dönüşen otomatlaşmış insanlara en hızlı şekilde iletilmesini öngören tâlim sürecinin içselleştirilmesi ise neferlerin sürekli meşgul tutularak *özgürleştirilmesiyle* sağlanıyordu. Çalışarak özgürleşen nefer aynı zamanda, II. Mahmud devrinde kullanılan tâbirlerle “*tenperverlikten* ve *betâletden*”

¹⁹ Saat zamanı ve tabîî zaman algısı konusunda bkz. E. P. Thompson, “Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism”, *Past and Present*, sayı 38 (1967), s. 56-97.

²⁰ Friedrich der Grosse, *Das Politische Testament von 1752*, çev. F. Oppeln-Bronikowski, Stuttgart 1987, s. 117-118.

²¹ Medeniyet kavramı konusunda bkz. Norbert Elias, *Uygurluk Süreci*, çev. Ender Ateşman-Erol Özbek, I-II, İstanbul 2000.

(işsizlik/avarelik) de arındırılmış bir vatandaş olarak ülkesi için üretici bir bedene dönüşüyordu²².

Dinî motiflerle bezeli ideolojik kavramlar, *indoktrinasyon*, işte tam da bu noktada, insanın fiziksel ve psikolojik açıdan normal şartlar altında dayanamayacağı, söz konusu tâlim ve terbiye sürecini katlanılabılır hâle getirmek için devreye sokulmaktaydı. Zira sürekli emir altında disipline/terbiye edilen, aynı hareketlerin sürekli tekrarına dayanan tâlime maruz kalan ve neredeyse her günü bir öncekine benzeyen askerinin, ulvî bir amaca ulaşmak için nefsinin terbiye ederek feragatte bulunduğu ya da maddi veya manevi açıdan bir şekilde ödüllendirileceğine inan(dırıl)ması gerekiyordu. Aksi takdirde tâlim ve terbiye sürecinin askeri kuşatan soğuk yalnızlığı genellikle önce emre itaatsizlik daha sonra firar, çıkış yolunun bulun(a)madığı durumlarda intihar ya da aklî dengenin kaybedilmesiyle sonuçlanıyordu. Verili şartlar dahilinde kendisine sunulan ideolojik argümanlara iman eden nefer ise bir taraftan, aynı inancı paylaşan, aynı koşuğa yatıp kalkan, aynı yemeği yiyen, aynı sıkıntıları çeken kaderdaşlarından birisi (silah arkadaşı) ve emir komuta zincirinin bir parçası hâline gelir. Emir komuta zincirinin bir parçasına, makinenin bir dişlisine dönüşen neferin artık, Prusya devletinin birinci hizmetkârı ve subayı II. Friedrich'in de altını çizdiği gibi düşünmesine gerek yoktur. Teorik olarak tıpkı devlet çıkarlarının ve hikmet-i hükümetin (*raison d'etat*) yönlendirdiği krallar gibi neferlere de doğrunun ya da yanlışın ne olduğu artık, hayatlarını sürdürdükleri kışlalarda yaratılan aklî/nizâmî çevre, bu ortamı çerçeveleyen yazılı kurallar ve yazılı kuralların uygulanmasına nezaret eden sıralı komutanlar tarafından söylenmektedir. Yeni bir ahlak sistematiğini içselleştiren nefer, kışla gerçekliğinin²³ kendisine sunduğu normatif alışkanlıklar manzumesini sorgulamadan kabul etmeye hazırdır. Artık zihni, parça bütün ilişkisi içerisinde çalışmaya başlayan nefer, yaptığı iş ne kadar küçük ve anlamsız olursa olsun, cüzî iradesinin anlamasına imkân bulunmayan küllî iradenin belirlediği büyük bir amaca hizmet ettiğini düşünmektedir²⁴.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT), nr. 49319.

²³ Sosyal gerçekliğin inşası konusunda bkz. Peter L. Berger-Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality, A Treaty of Sociology of Knowledge*, New York 1966.

²⁴ Tâlim ve terbiye sürecinin nefer üzerinde bıraktığı psikolojik etkinin daha ayrıntılı bir tasvirini için bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 327 vd.

Az önce tarif ve teşhis edilmeye çalışıldığı üzere modern tâlim ve terbiyenin hayata geçirilmeye başlanması kışmaları, neferlerin usta-çırak ilişkisi içerisinde askerî melekelerini geliştirdikleri ve zamanla mükemmel savaşıtlara dönüştükleri merkezler olmaktan çıkarak vatandaşa dönüşen bireylerin, belirli komutlara otomatlaşmış, refleksif olmayan ve bu sebeple tahmin edilebilir tepkiler vermelerinin öğretildiği modern mekanlara dönüştürüyordu. Nitekim askerden beklenen belirli bir zaman dilimi içerisinde, kendisiyle aynı hat üzerinde bulunan *ayakdaşlarıyla* aynı anda silahını doldurarak ateş etmesi ve muharebe alanında, *kumandanının* ağzından çıkan *kumandaların* gerektirdiği hareketleri uygulayabilmesiydi. Dolayısıyla neferden, bir savaşıtlı gibi, insana göre oldukça küçük bir hedef olan testiye vurabilecek ya da at sırtındayken bile isabetli ok atabilecek veya keçeğe doğru zaman ve şekilde pala sallayabilecek kadar ihtisaslaşması beklenmiyordu. Acemi askerin ustalaşması, tâlim manuelllerinde gravürlerle temsil edilen hareketleri verili sürede uygulayabilmesi için gerekli mekanik beceriyi kazanması ve *kumandaların* hareket dilindeki karşılıklarını her hâl ve kârda yapabilmesi anlamına gelmekteydi. Zira amaç, daha önce de vurgulandığı üzere savaş meydanında birlik halinde manevra yapan askerlerin, belirli bir düzen içerisinde silahlarını ateşlemesini sağlamaktan ibaretti.

2. Osmanlıların Modern Tâlim ve Terbiyeyi Keşfi

Harp sanatı üzerine kalem oynatan Avrupalı subayların küçük çaplı gayri-nizâmî operasyonlar konusunda övdüğü Osmanlı savaşıtlarının, muharebe meydanlarında yapamadığı şey işte tam da buydu. Avrupa ordularında meydana gelen söz konusu değişimin XVIII. yüzyıl başlarından, III. Ahmed devrinden beri farkında²⁵ olan Osmanlı idarecileri, zaman zaman yabancı uzmanlar eliyle, bilhassa topçu sınıfında modern tâlim uygulamalarını hayata geçirmeye çalışmışlardı²⁶. Ancak 1792’de sonuçlanan Osmanlı-Rus harbi sırasında, III.

²⁵ Modern tâlim ve taktik organizasyonun İstanbul’da yapılan erken bir tasviri için bkz. Faik Reşit Unat, “Ahmed III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri”, *Tarih Vesikalari*, sayı 1 (1941-1942), s. 113-114.

²⁶ Kont Bonneval ve Vauban’ın mucidi olduğu kronometreli atış tâlimlerinin Osmanlı ordusundaki ilk uygulayıcısı hiç şüphesiz Baron de Tott’du (Francois Tott, *Memoirs of Baron de Tott*, II, Londra 1785, 79-91). Bu konuda ayrıca bkz. Humbaracı Ahmed Paşa,

Selim'in Kırım'ın alınması konusundaki ısrarına rağmen, ordunun savaşmayı reddetmesi, Şumnu'da toplanan meşveretten ise eldeki orduyla kıyamete kadar savaşılrsa bile düşmanın yenilgiye uğratılamayacağı sonucunun çıkması²⁷, modern tâlimin Osmanlı ordusunda uygulamaya geçirilmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu sırada İstanbul'un siyasî mahfillerinde, Osmanlı ordusunun “*fenn-i muhârebede milel-i mütefennineden gerû kalub sâde cesâret ile*” savaşması sebebiyle, ateş üstünlüğüne sahip Avusturya ve Rusya orduları karşısında yenilgiye uğradığı konuşulmaktaydı²⁸. Kaleme aldıkları layihalarla ve buldukları makamlarla devrin siyasî iklimini etkileyen Tatarcık Abdullah Molla, Mustafa Reşid Efendi, Vasıf Efendi gibi müelliflerin vurguladığı üzere Osmanlı ordusunun bir türlü savaş kazanamamasının sebebi, tâlimli düşmanın “*ateşbazlığı*” ve tâlimsiz Osmanlı ordusunun itaatsizliği²⁹. Osmanlı siyasî elitinin bu iki problem için öngördüğü reçete ise düzenli ve daimi tâlimdi. Zira ateş gücünü artıran bir uygulama olarak “*t'alim ve tertibin aslı ka'ide-i ita'ate mebniydi*”.

Modern tâlim sadece askerî açıdan değil, politik ve sosyal açıdan da Osmanlı siyasî elite yeni imkanlar sunmaktaydı. Politik olarak “*kendü akl ve d'avasına teba'iyet*” ederek padişahın emirlerine itaat etmeyen yeniçerilere ve sadece, ödemelerin düzenli yapılması hâlinde kontratlarında belirtilen süreyle devlete bağlı sekbanlara ihtiyaç, modern tâlimin uygulandığı, Saray siyasetinin enstrumani haline gelen yeni bir ordunun kurulmasıyla azalacaktı. Bu orduya mülksüzlerin nefer olarak kaydedilmesiyle³⁰ de bilhassa başkentte arzu edilen huzur ve güven ortamı sağlanacaktı. Öyle ki, XVIII. yüzyıl süresince neredeyse

Avusturya ve Prusya'nın Kuvvâ-i Askeriyyesi Hakkında Rapor, Emanet Hazinesi, nr. 1438, 234b-280a.

²⁷ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri”, *İlmi Araştırmalar*, sayı 8 (1999), s. 30.

²⁸ Seyyid Mustafa Efendi'nin layihası bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 13 (1987), s. 435.

²⁹ Ergin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları*, İstanbul 2010, s. 9-10 ve Tatarcık Abdullah Molla “Selim-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâle'at”, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, sayı 3 (1332), s. 330.

³⁰ Bu konuda bkz. Haus- Hof- und Staatsarchiv Türkei II/103; Stanford Shaw, “The Orgins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedîd Army of Sultan Selim III”, *The Journal of Modern History*, sayı 38 (1965), s. 293; Öğreten, *a.g.e.*, s. 17, 25.

çıkan her isyanda Saray karşıtlarının yanında yer alan mülksüz göçmenler kitlesi tâlimli ordu aracılığıyla depolitize edilerek padişah tarafına çekilebilecekti. Anadolu ve Rumeli’de kurulması planlanan kışlalar ise buldukları bölgelerde benzer bir işlevi yerine getirecek ve kendilerine ait mıntikalarda huzur ve güveni sağlayarak, Saray otoritesini tesis edecekti³¹.

XIX. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı piyade tâliminin sadece hedefe ateş etmekten ibaret olduğunu belirten Thornton ve Raczynski gibi yabancı gözlemciler³² Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanan tâlim konusunda bir bilgi vermeseler de Osmanlı müelliflerince kaleme alınan metinlerden bu sırada İstanbul’da modern tâlim hususunda önemli bir bilgi birikimi olduğunu öne sürmek mümkündür. Örneğin Raif ve Asım efendilerin de üzerinde ısrarla durdukları üzere modern tâlimin nesnesi haline gelen neferler “*cism-i vâhid gibice saf bağlayub yekden kıyâm u ku’ud ve ayak almak ve ilerü varub gerü çekilmek ve öteye berüye dönmek ve tüfengleri def’aten doldırub def’aten güşâd vermeyi*” öğreniyorlardı³³. Söz konusu öğrenim sürecinin ilk aşamalarının tasvirine ise Râtib Efendi’nin Avusturya ordusunda kullanılmakta olan tâlimnâmesinden (*Exerzierreglement*) Türkçe’ye tercüme ettirerek *Büyük Lâyihasına* dâhil ettiği bir pasajda rastlamak mümkündür. Buna göre, tâlim subayı, acemiye “...*ibtidâ tüfengi eline verüb yukaru tutmağı öğretsün ve buna mümâreset gelince bir kaç gün tüfeng elinde yukaru tutarak tüfengi taşıtsun ve*

³¹ Nizâm-ı Cedîd ordusu için 1794 sonbaharında kaleme alınan ilk nizâmnâmede, inşa edilecek kışlalar aracılığıyla nizâmlı ordunun Rumeli’de de kurulması planlanmaktaydı. Bu konuda bkz. *Merhum Sultan Selim Hân-ı Sâlis’in Zamanında Tanzim Olunan Kavânin*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (TTK), Y/534, vr. 54a-b. Prusya’nın İstanbul elçisi Knobelsdorf’un bu konudaki önerileri için ayrıca bkz. Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimata”, s. 34.

³² Raczynski, *1814’de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, çev. K. Turan, İstanbul 1980, s. 169; Thomas Thornton, *The Present State of Turkey*, I, Londra 1809, 237-238.

³³ Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, I, İstanbul 1293, 59 ve Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Ra’if Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Da’ir Eseri*, Ankara 2001, s. 80. Yanaşık düzende ve doğrusal bir hat üzerinde durularak yapılan mekanik atışlarda XVIII. yüzyıl Avrupa’sının en başarılı ordusu olarak göze çarpan Prusya ordusu özelinde Ahmed Resmî Efendi’nin yaptığı gözlem burada zikre değer bir ayrıntıdır. Zira Resmî Efendi’ye göre Prusya askerleri “...*üç yüzü birden [batallion] [tüfeklerini] toldurub boşandırmak ve divar gibi yekpâre yürüyüp ikdâm ve ihcâmda nizâm-ı saffı bozmamak üzere ta’lim ve terbiye...*” ediliyorlardı. Bu konuda bkz. Ahmed Resmî, *Sefâretnâme-i Ahmed Resmî (Prusya)*, İstanbul 1303, s. 58-59 ve Azar Gat, *A History of Military Thought, From The Enlightenment to The Cold War*, New York 2001, s. 40.

sonra göbeği taşra çıkmağı ve göğsünü germeğı öğretsün. Ba'dehu bu hâl ile tüfeng elinde durmağı göstereceğün ve biraz eyyâm geçüb bunlara mümâreset geldikde sağ tarafına ve sol tarafına tüfeng elinde iken dönmeğı irâ'et etsün. Ba'dehu ta'lîm üzere tüfeng tutmasını meşk etsün. Ba'dehu tîz doldurmasını öğretsün. Lâkin bunları ta'lîm eden üstâdları acele ile göstermesün aheste aheste göstereceğün ibtidâ iki, üç husûsu a'lâ ve güzel tefehhüm etsün. Sonra yavaş yavaş [tüfeğî] doldurmasını öğretsün ba'dehu tîz tîz doldurmasını idmân etdürsün ve dolduracakları vakte palaskayı nasıl tutsun ve fişekleri bir tutmakda kolaylık ile nasıl çıkarsun ânları" öğretmelidir³⁴.

Râtib Efendi'nin lâyihasını kaleme aldığı dönemde Sadrazam Yusuf Paşa da savaşta esir düşerek Müslüman olan bir Rus subayının tâlim ve terbiye ettiği on sekiz neferiyle III. Selim'e Avrupa ordularında uygulanan taktik formasyonun inceliklerini göstermekteydi. Dönemin Osmanlı askerî literatüründe *tabur/alay cengi/tâlimi* olarak isimlendirilen bu yeni organizasyon formu hiç şüphesiz sıradan neferlerin tâlim ve terbiye edildiği ve belki de en önemlisi senkronik silah kullanımının ve temel manevra hareketlerinin öğretildiği acemi tâliminden, kuru veya ateşli tâlimlerden oldukça farklıydı. Nitekim tabur/alay tâlimi aslında zabitlerin muharebe meydanında muallim neferlerden müteşekkil ortaları nasıl sevk ve idare edeceklerini tâlim ettikleri tabrikatları³⁵. Nizâm-ı Cedîd ordusu söz konusu olduğunda tabur tâlimlerinde en önemli rolü, topçu, arabacı, mühendis ve piyade gibi farklı sınıflardan neferleri ihtiva eden, dolayısıyla askerî organizasyon açısından kendi içinde bir bütünlük sağlayan ortaların sağ/sol kollarına komuta eden kolağaları/beşyüzbaşı

³⁴ Bu konuda bkz. Râtib Efendi, *a.g.e.*, vr. 62a-b. Râtib Efendi'nin tasvir ettiği bu türden bir tâlimin uygulanabilmesi için orduda kullanılan tüfeklerin aynı standartta olması gerekmektedir. Her ne kadar Osmanlı neferlerinin bu sırada kullandıkları tüfeklerin Avrupa'da kullanılanlar karşısında teknolojik açıdan önemli bir zafiyeti bulunmasa da orduda belirli bir standardın bulunmaması, modern tâlimin Osmanlı ordusuna uygulanmasının önündeki en önemli engeldi. Nitekim pek çok Osmanlı belgesi toplanacak olan neferlerin ya da levendlerin taşınması gereken özellikleri belirtiyorsa da bunların kullanacakları silahların ne olduğunu ve evsafını spesifikleştirmiyordu. McNeill, *a.g.e.*, s. 140. Brentano'nun Osmanlı ordusunda kullanılan silahların standardizasyonu konusunda yaptığı öneri için bkz. Öğreten, *a.g.e.*, s. 97-98; ayrıca Virginia Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, sayı 5 (1998), s. 31.

³⁵ Tabur talimi konusunda bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 358.

oynamaktaydı. Zira kolağaları muharebe esnasında ya da muharebelerin simule edildiği tatbikatlarda, bir taraftan düşmanı kollarken, diğer taraftan mensubu olduğu ortaya komuta eden binbaşının emirlerini dikkate almak ve taktik formasyonun gerektirdiği emirleri mülazım ağa aracılığıyla bölükbaşılara iletmek zorundaydı.

Ancak savaş esnasında cephede bulunmayan devrin siyasî eliti tâlim konusunda Sadrazamdan bir adım öndeydi. Zira modern tâlimi, Osmanlı ordusunu bir anda o eski günlerine döndürebilecek sihirli bir değnek olarak görenler, III. Selim dönemindeki hakim siyasî söylem olarak ön plana çıkan *mukabele-i bi'l-misil* düşüncesinden hareketle daha savaş devam ederken, İstanbul'un Karadeniz sahilinden kendi rızalarıyla yüz elli civarında nefer tahrir etmiş ve bunları içinde bulunan *Tekke-i Tîr* yıkılarak modern bir kışlaya dönüştürülmeye çalışılan Levent Çiftliği'nde iskan ederek tâlim ettirmeye başlamıştı³⁶. 1791 senesinde sonuçlanan Osmanlı-Avusturya savaşı esnasında Orsova'da esir düşerek Temeşvar'da gözaltında tutulan Ömer Ağa ise bu süre zarfında Avusturya ordusunda kullanılmakta olan tâlim yönetmeliğini öğrenmişti. Zıştovi Anlaşması'nı takiben İstanbul'a döndüğünde, bilgisini devlet ricâli ile paylaşan Ömer Ağa, Nizâm-ı Cedîd ordusu için yeni bir tâlim yönetmeliği kaleme alacak ve cedîd orduda bir askerın yükselebileceği en üst makama, ocak ağalığına, atanacaktı³⁷. Sefaretnâmelerin ve katiplerin cephede yaptıkları gözlemlere dayalı kitabî bilgilerin ve savaş esirlerinin deneyimlerinin³⁸ kısa sürede ötesine geçecek olan III. Selim ve ricâli, yabancı tâlim çavuşları ve subaylar aracılığıyla modern tâlimi Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda çağdaş tâlim yönetmelikleri konusunda uzman bilhassa Fransız subay ve astsubayların İstanbul'a getirilmesi hususunda devrin siyasî ortamı önemli imkanlar barındırıyordu. Nitekim Osmanlı başkentinde göçmen olarak bulunan monarşi taraftarı pek çok Fransız aristokrat

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "III. Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznamesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi", *Bellefen*, XXXVII/148 (1973), 635, 651-652.

³⁷ Otokar Schlechta-Wssehrd, *Die Revolutionen in Constantinopel in den Jahren 1807 und 1808*, Viyana 1882, s. 32; BOA, *Bâb-ı Defteri Piyade Mukabelesi Defterleri* (D.PYM.d), nr. 35366, s. 106.

³⁸ Yaş Anlaşması ile sonuçlanan savaşta Rusya'ya esir düşerek "süvari ta'limine vâkıf" olan Saraçhane'den gayet üstad bir kişinin Nizâm-ı Cedîd Süvari Ortasına zabıt olarak kaydedilmesi ve modern koşum takımlarının yapımına nezaret etmesi konusunda bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), nr. E. 3759/3.

ve subay kısa süre içerisinde Nizâm-ı Cedîd Nezâreti tarafından istihdam edilecekti. Nizâmlı ordunun cedîd askerî uzmanlarının Osmanlı neferlerine yaptırdığı tâlim ise XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Fransız ordusunda uygulanan tâlim ilkelerine göre şekillenmişti. Zira Osmanlı neferleri, az sonra tasvir edilmeye çalışılacağı üzere Fransız uzmanların zaten iyi bildikleri yanaşık düzen hareketlerini ve *avcı tâliminin* öngördüğü manevraları talim ediyordu.

III. Selim devrinde tâlimle ilgili olarak kaleme alınan metinlerde açıkça gözlemlendiği üzere nefer namzetlerine öncelikle nasıl ve hangi hızla yürüneceği, ne şekilde bekleneceği, sağa, sola ve geriye nasıl dönüleceği hatta intikal sırasında verilen molalarda nasıl *eğlenileceği* öğretiliyordu³⁹. Orduya katılmadan evvel ateşli silahlara yabancı olmayan acemi askerlere dahi, tâlim manuelinde gösterildiği şekilde, silah kullanımının öğretilmesi sürecin ikinci aşamasına tekabül etmekteydi. Yürüyüşler ve silahların ateşlenmesi esnasında neferler arasında senkronizasyonun sağlanması ise öğrenme süreci sonunda oluşması beklenen kalıcı davranış değişikliğinin en önemli unsuruydu. Ancak söz konusu sürecin, insanda daimilik hissi uyandıran uzun süreli tekrarlara dayalı olarak şekillenmesi ve nefer namzetlerine zaten bildiklerini zannettikleri hareketlerin yeniden öğretilmesi kadim savaşılar açısından tâlimi anlamsızlaştırıyordu. Bunların yanı sıra tâlimin, doğasına uygun olarak, kapıları varolan sosyal gerçekliğe kapalı kışlalarda kurgulanan modern/aklî/nizâmî bir çevrede yapılması, süreci eski tarz savaşılar için katlanılmaz bir hâle getirirken, firarların artmasına sebep oluyordu. Modern mânâda bürokratik bir ast-üst ilişkisinin bulunmadığı, dolayısıyla modern gözetim mekanizmalarından yoksun, kardeşlik/yoldaşlık esasına dayalı bir kurumsal yapı içerisinde yetişen yeniçeriler veya her ne türden olursa olsun iktidara tâbi olmak istemeyen ve lider konumundaki bölükbaşlarının daha çok birer *primus inter pares* olduğu sekban grupları hiç şüphesiz bu türden bir tâlime ve onun kurgusal gerçekliğine yabancıydı. Bu yeni gerçeklik, kahramanlık hikayeleri ile örülmüş menkıbevi bir anlatı üzerinde şekillenen, aşk ve coşku ile kendinden geçen, bu sebeple de muharebe alanında kontrolü neredeyse imkansız, ele avuca sığmaz bir savaşıdan ziyade, verilen emirlere sorgulamaksızın itaat eden, davranış kalıpları, hâl ve gidişleri, kıyafetleri ve hatta inançları birbirinin aynı olan neferlerin/mehmetçiklerin üretilmesine hizmet etmekteydi.

³⁹ Vâsıf Efendi, *Târih-i Vâsıf*, İÜKTB, TY 5981, vr. 187a vd.

Kadim savaşçılardan farklı olarak Nizâm-ı Cedîd kışlalarında tâlim eden nefer namzetleri *cüzi irade erbabının* (kumandanların) *terbiyesiyle küllî iradenin* (askerlik mesleği) *seyr-i sülûkuna rabt* olarak profesyonelleşiyordu. Modern tâlim aracılığıyla Nizâm-ı Cedîd kışlalarında inşa edilmeye çalışılan sosyal gerçekliğin doğal sonucu olan bu mistisizm, en açık şekilde *Ocak-ı Bektaşiyân*'da tezahür eden tasavvufî motiflerle örülü inanç yapısının karşı kutbunda durmaktaydı. Zira tasavvufî inancın mutlaklığının aksine, kışla mistisizmi, tıpkı emir komuta zinciri ya da bürokratik örgütsel yapı gibi, *fark* üzerinden şekillenmektedir. Nefer namzetlerinin doğrunun ve yanlışın, iyinin ve kötünün ne olduğunu kendilerine gösterecek, girdikleri *yolda* onları terbiye edecek komutanlara/üstadlara ihtiyaç duymaları aslında dahil oldukları yeni sosyal gerçekliğin doğasıyla alakalıydı. Ortodoks İslamî inanç ise neferlerin bu ihtiyacını karşılamaya dönük bir enstruman olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla savaşçıları çoşturan Bektaşî babalarının yerine, Nizâm-ı Cedîd kışlalarına *teslim* olan neferlere, kurulu düzene ve iktidara/halifeye boyun eğmeyi öğretmek ve haftanın belirli günlerinde “*Birgivi risâlesi ve avâma lâzım olacak mikdâr mesâ'il-i diniyye tefhîmi zımnında muvazzaf imâmlar ta'yîn*”⁴⁰ edilmesi, cedîd ordunun meşruiyetinden çok daha ötede bir anlama sahipti. Öyle ki, III. Selim devri siyasî ideologlarından bazıları İslamiyeti bilmeyen askerlerin muharebe meydanında emirlere itaat etmeyen *edepsizlere* dönüşmesinden açıkça şikayet etmekteydi⁴¹. Nefer namzetlerinin İslamî ortodoksiye eklenmelerinde daha mutî olabileceklerini öngören bu perspektif, tâlimin bir parçası olarak günahın ve sevabın öğretildiği kışlalarda vakit namazlarının cemaatle birlikte kılınmasını da icbâr ediyordu. Üstten gelen emirleri birer nâsmışçasına içselleştirmesi gereken neferlerin terbiyesinde birer enstrumana dönüşen vakit namazlarının, insanlara zaman ve mekan disiplinizasyonu kazandırılan modern kurumlarla, örneğin okul, hapis hâne (*penitentiary*), fabrika ve benzeri, karşılaşmamış namzetlerin kışlaya ve tâlime intibaklarını kolaylaştırdığı ve günde en az beş kere uğruna savaşmış ulvî amacı hatırlattığı düşünülebilir. Ne de olsa “*asker-i İslâm gazaya teveccüh eylediğinde dünyalık celbini derûnlarından ihrâç ve [sadece]*

⁴⁰ TTK, Y/534, vr. 53a. Âsakir-i Mansûre ordusunda istihdam edilecek olan imamların da görevleri, benzer bir şekilde “*avâma lâzım olacak mesa'il-i diniyye ve ilm-i hâllerini ve resm-i hât ve kâbiliyetlerine göre ulûm-ı sa'ireyi ta'lim ve evkât-ı hamseyi cema'atle edâ eylemelerine azîm ihtimâm*” etmekte. *Askerî Kânûnâmeler (1826-1827)*, haz. A. Yaramış-M. Güneş, Ankara 2007, s. 59.

⁴¹ *Nizâmname Müsveddeleri*, Süleymaniye Kütüphanesi Es'ad Efendi, nr. 3836, vr. 2a, 10b.

din-i mübîn gayreti için” savaşmalıydı⁴². Padişahın/halifenin temsil ettiği ortodoks İslamî ideallerin, vakit namazları ve vaazlar aracılığıyla nefer namzetlerine *tezkiye-i nefsin ve feragatin* öğretilmesinde kullanılmasının yanı sıra, cemaatle kılınan vakit namazlarının, tâlim sürecinde çok daha pratik bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim koreografisi belli olan namazların cemaatle kılınmasının, neferler arasındaki senkronik uyumu güçlendireceği düşünülüyordu. Bu bağlamda neferlerden tıpkı “*cema’atle namazda ka’im olunduğu*” gibi savaş alanında da “*kava’id-i hendesiyye üzere gereği gibi saflar bağlayarak zabitlerin tenbih ve işâretlerine ita’at etme*”leri bekleniyordu⁴³. Dinî bir vecibenin araçsallaştırıldığı tâlim sürecinde, imam yerini kumandana, cemaat ise yerini askerî birliğe bırakırken, Avrupalı gözlemcilere başıbozuk savaşçılar olarak görünen kadim Osmanlı ordu mensupları muallim birer mehmetçik, mehmetçiklerden müteşekkil ordu da peygamber ocağı olarak yeniden yapılandırılıyordu.

3. Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim: Muallim Avcının Doğuşu

Zamanla sayısı artarak, İstanbul’da dört orta olarak örgütlenen Nizâm-ı Cedîd ocağında on iki bölükten oluşan her bir ortanın her gün altı bölüğü (teorik olarak yedi yüz seksen nefer) Üsküdar ve Levent Çiftliği kışlalarındaki tâlim meydanlarına çıkarak yabancı tâlim çavuşlarının nezaretinde “*tob ve tüfenk[i] meşk ve ta’lim*” etmekteydi. Bu bağlamda neferler iki günde bir defa olmak üzere dolu silahlarla muharebe manevralarını icrâ ederek atış yapmakta, nöbetçi olmadıkları günlerde de devrin literatüründe kuru tâlim olarak adlandırılan temel manevraları ve hareketleri boş silahlarla tekrar etmekteydi⁴⁴. İstanbul’daki kışlalarda ikamet eden neferâtla ilgili kaleme alınan nizâmnâmeler, tâlimle ilgili ayrıntılı bilgiler ihtiva etmese de söz konusu neferlerin orduya katıldıktan hemen sonra temel yanaşık düzen hareketlerini öğrendikleri ve bunları her gün sabah ve akşam icimaları sırasında tekrar ettikleri düşünülebilir. Nitekim Nizâm-ı Cedîd Ocağının başkent dışında bulunan kışlaları için kaleme alınan nizâmnâme⁴⁵, neferlerin “*ka’ide-i ocak*

⁴² Ahmed Cevad, *Târih-i Asker-i Osmanî*, I, 254.

⁴³ Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer*, haz. M. Arslan, İstanbul 2005, s. 37, 40-41, 46.

⁴⁴ İntibak eğitimleri sırasında, örneğin Fransız ordusunda, acemi askerlere herhangi bir kazaya sebebiyet vermemek için tahta silahlarla kuru tâlim yaptırılmaktaysa da Nizâm-ı Cedîd ordusunda böyle bir uygulamanın varlığına dair henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴⁵ Anadolu’da kurulan ortalara kayıtlı Nizâm-ı Cedîd askerleri, buldukları bölgelerde kışlalar inşa edilmeden önce yılda bir kez Üsküdar’a getirilmekte ve tâlim yaptırılmaktaydı. Ancak söz konusu neferler, çevre kazalarda kışlaların kurulmasıyla birlikte senede altı ay,

üzre” her sabah ve akşam “*acemi ta’lim*”i yapmasını öngörmekteydi. Acemi tâlimine gösterilen ihtimam hiç şüphesiz neferlerin muharebe alanında birlik hâlinde yapması gereken manevraların temel hareketlerini ihtiva etmesiyle alakalıydı. Zira temel askerlik eğitimi olarak görülen acemi tâlimi, neferler arasındaki birlik ruhunu geliştirmesi ve daha sonra yapılacak her tür tâlim ve manevraya sağlam bir temel teşkil etmesi sebebiyle neferlere her fırsatta yaptırılıyordu. Levent Çiftliği ve Üsküdar kışlarına nazaran daha az sayıda askerın ikamet ettiği Anadolu’daki kışlalarda ise tâlimlerin frekansı çok daha azdı. İnşa edildikleri bölgelerin güvenliğinden de sorumlu olan bu kışlalardaki mevcut ortaların her ay ikişer bölüğü nöbetçi tayin ediliyordu. Bir ay boyunca mıntıklarında kolluk görevi yapan taşradaki nöbetçi neferât sabah ve akşam ictimalarında “*acemi tâlimi*” yapıyordu. Haftada iki kez, genellikle pazartesi ve perşembe günleri, zabitan da dâhil olmak üzere kuru tâlim yapan taşra neferâtı, on ilâ on beş günde bir kez de ateşli tâlimi icrâ etmekteydi.

Her ne kadar Anadolu’daki her bir kışlaya birer yabancı tâlim çavuşu atamak imkansız olsa da başkentteki Üsküdar ve Levent Çiftliği kışlalarda Nizâm-ı Cedîd Ocağı tarafından istihdam edilen yabancı uzmanlar neferlere tâlim yaptırmaktaydı⁴⁶. Nizâm-ı Cedîd neferlerinden yapmaları beklenen hareketleri veya yürüyüş şekillerini ve hızlarını tüm ayrıntısıyla bizlere gösteren bir yönetmelik ya da tâlimnâmeye henüz rastlanmamış olmasına rağmen Mahmud Raif Efendi’nin, Avrupa kamuoyuna Nizâm-ı Cedîd’i tanıtmayı

nöbetleşe kışlalarda ikamet etmeye başlayacaktı. Anadolu’da inşa edilen kışlaların tamamlanmasının ardından taşra neferâtı yine yılda bir kez yaz aylarında, muhtemelen kontrol amaçlı olarak İstanbul’a getirilerek uzmanların ve üst düzey devlet ricâlinin önünde tâlim yapmaya devam edecekti. *Tobculuğa ve Tobculara Dâ’ir Kavânîn*, İÜKTB, TY 3208, vr. 45b-47a.

⁴⁶ III. Selim devrinde modern tâlim hiç şüphesiz sadece İstanbul’da icrâ edilmiyordu. Örneğin bilhassa İmparatorluğun batı sınırlarında bulunan kalelerdeki neferâtın düzenli olarak tâlim yapabilmeleri için başkentten sık sık uzmanlar bu kalelere gönderiliyordu. Ancak ele aldığımız dönemde artık kendi orduları bulunan büyük ayan aileleri de modern tâlim konusunda Saray’dan geri kalmıyordu. Örneğin Tepedelenli Ali Paşa’nın sekbanlarına da Fransız uzmanlar tâlim yaptırmaktaydı. Bu durum Anadolu’da da farklı değildi. Zira Çapanoğlu ailesi 1792’de sonuçlanan savaşta esir aldıkları Rus askerlerini tâlimci olarak istihdam etmişti. 1798’de başlayan Mısır harbinde esir düşen Fransız asker ve subaylar ise Cezzar Ahmed Paşa’nın ordusunda tâlimci olarak görev yapıyordu. Bu konuda bkz. BOA, Cevdet Askeri (C.AS), nr. 1407; F. C. H. L. Pouqueville, *Travels through the Morea, Albania and Several Other Parts of the Ottoman Empire to Constantinople during the Years 1798, 1799, 1800 and 1801*, Londra 1806, s. 179-180; M. John Kinneir, *A Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814*, Londra 1818, s. 88; Şehabeddin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Bonaparte’in Akkâ Muhasarası”, *Tarih Dergisi*, sayı 15 (1965), s. 19.

amaçlayan risalesinde bulunan bir gravür, devrin kaynaklarında cedîd ordunun Fransız Avcı Talimi yaptığına dair düşülen notlar ve nihayet tâlime nezaret eden subayların genellikle Fransız oluşu Nizâm-ı Cedîd neferleri tarafından icrâ edilen tâlim prosedürlerinin ortaya konabilmesi için önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu bağlamda Raif Efendi'nin risalesinde bulunan “*Note des Grades et des Évolutions Militaires de la Planche cy-contre*” isimli gravürdeki neferlerin duruş pozisyonlarını gösteren resimler ve emirler⁴⁷, 6 Mayıs 1755 tarihinde bir kraliyet emirnamesi⁴⁸ olarak yayınlanan Fransa Piyade Tâlimnamesindeki⁴⁹ neredeyse aynısıdır. Her iki kaynakta da emirler genellikle ikinci çoğul şahıs (Harbiyi çekiniz/*Tirez la Baguette*) ve daha az olmak üzere emir kipiyle (Sağ tarafa/*Par le Flanc droit*) yazılmıştır. Neferlerin giydikleri üniforma ve Raif Efendi'nin duruş pozisyonlarını Latin rakamlarıyla

⁴⁷ Beydilli-Şahin, *a.g.e.*, s. 238-239.

⁴⁸ *Exercice de L'Infanterie Française Ordonné Par Le Roy Le VI. May MDCCLV* ismiyle yürürlüğe giren Fransız tâlimnamesi farklı tarihlerde üç kez yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, 1703, 1750 ve 1755 tarihli piyade birlikleri ve 1704 tarihli deniz piyadeleri tarafından uygulanması emredilen dört farklı tâlimnamesinin tıpkı baskılarını ihtiva eden J. A. Houlding'in çalışmasıdır. Her ne kadar birlikler tarafından uygulanacak manevralar konusunda bilgi verse de eser, tıpkıbasından kaynaklanan okuma zorluklarıyla mâlûdür. Tâlimnâmelerin orijinalindeki gravürlerde resmedilen neferlerin duruş pozisyonları da tam olarak seçilememektedir. Houlding'in yayını, çalışmamıza esas teşkil eden 1755 tarihli nizâmnâmenin sadece emirlerini göstermekte fakat aynı tâlimnâmenin bir parçası olan emirlerle ilgili açıklamaları atlamaktadır (J. A. Houlding, *a.g.e.*, s. 53-59). 1755 tarihli Fransız tâlimnamesi ikinci kez Edward P. Hamilton tarafından 1967 tarihinde yayınlanmıştır (*The French Army in America*, Ottawa 1967). Hamilton, XVIII. yüzyıl ortalarında Amerika'daki Fransız askerî varlığı hakkında bilgi vererek başladığı eserine, 1755 tarihli tâlimnâme için Piyade Albay S. R. Baudouin tarafından çizilmiş olan altmış üç gravürün birer sayfalık, büyük boy tıpkı baskısıyla devam etmektedir. Kitabın doksan üçüncü sayfasından itibaren de aynı tâlimnâmenin tıpkı baskısını ve İngilizce tercümesini bulmak mümkündür. Çalışmamız içinde, tâlimnâmeye verilen referanslarda Hamilton'un yayını esas tutulmuştur. Yine makalenin sonunda yer alan gravürler de Hamilton'un kitabından alınmıştır. Fransız tâlimnamesi üçüncü kez 2001 senesinde, XVIII. yüzyıl askerî tâlimlerini ve muharebelerini yeniden canlandırmayı hedefleyen meraklılar için *The Alabama Historical Commission*'in internet sitesi tarafından yayınlanmıştır (<http://www.ftoulouse-jackson.org/Toulouse/drill.htm>). Tâlimnâme'de yer alan emir ve hareketleri en açık şekilde tasvir eden bu versiyonda, tâlimnâmenin tıpkı baskısına yer verilmemektedir. Ancak emirlerin, tâlimnâmede yapılan açıklamaların ötesinde, uygulamaya dönük tasvirlerini ve emirler dâhilinde yapılan manevralar konusunda doğrudan canlandırmaya yönelik izahatları içermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

⁴⁹ Yukarıda belirtildiği üzere Albay S. R. Baudouin tarafından resmedilen ve 1755 tarihli tâlimnamesinde de yer verilen beş gravür daha önce Denis Diderot tarafından *Art Militaire*, *Exercice* başlığı altında 1751 senesinde *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*'de yayınlanmıştı.

numaralandırılmış olmasına rağmen, resimleri Osmanlı Türkçesindeki gibi sağdan sola doğru sıralanmış olması gravürler arasındaki en temel farklardır. Diğer taraftan 1755 tarihli Fransız piyade tâlimnâmesi, temel yanaşık düzen hareketlerini, her bir kumanda emrinin başlangıcından sonuçlandırıldığı âna kadar neferlerin uygulaması gereken hareket dizisini, yazılı olarak ve gravürler aracılığı ile ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir.⁵⁰ Ancak tâlim çavuşuna büyük bir kolaylık sağlayan Fransız tâlimnâmesinin aksine Raif Efendi'nin gravüründe neferlerin bir pozisyondan diğerine geçerken yaptıkları hareketlerin tasviri bulunmamakta, sadece verilen emirin uygulanmasından sonra neferin duruş pozisyonu resmedilmektedir.

Silahların doldurulup ateşlenmesi ya da taktik manevralar konusundaki hareketler her bir Avrupa ordusunda değişiklik gösteriyor olsa da intibak eğitiminin öngördüğü basit yanaşık düzen hareketleri, devrin kaynaklarındaki adlandırmayla *acemi tâlimi* çağdaş Avrupa ordularının neredeyse tamamında aynıydı. Zira bugün olduğu gibi pek çok kumanda emiri neferlere, bildirim (*preparatory command*) ve yaptırım (*command of execution*) komutları olarak iki veya üç parça hâlinde iletilmekteydi. Buna göre tâlim çavuşu ya da Osmanlı belgelerinin diliyle *mu'Allem-kırân*, emrin ilk parçası ağzından çıktıktan sonra kısa bir süre bekliyor ve daha sonra emir cümlecisini tamamlıyordu. Söz konusu parçalardan ilkinde ve emre bağlı olarak ikincisinde, bildirim komutu, nefer yapacağı harekete hazırlanarak harekete başlamakta ve son parçada, yaptırım komutu, hareketi sonuçlandırmaktaydı. Talim çavuşunun bekleme süresi ise kumanda emrinin karmaşıklığına göre iki saniyeye kadar çıkmaktaydı. Örneğin tâlim çavuşu önce *geriye* diye bağdırdıktan sonra neferlerin yapacakları

⁵⁰ Örneğin Fransız tâlimnâmesinde yirmi dördüncü, Raif Efendi'nin risalesinde yirmi dokuzuncu emir olarak gösterilen *Selam dur/Présentz vos armes* komutunun içerdiği analitik dizi üç hareketten oluşmaktaydı. Buna göre komutu alan nefer öncelikle sağ eliyle, sol omzunda bulunan silahı hareket ettirmeden tetik tertibatının alt kısmından ve sol eliyle namlunun orta kısmından tutar. İkinci harekette nefer sol eliyle dipçiğin inceldiği kısımdan tutarak tüfeği, zeminle dik açı yapacak şekilde, namlusu yukarı bakmak şartıyla tetik bölümü beline gelecek kadar kaldırır. Bu sırada neferin sol eli, namluyla tetik tertibatının birleştiği noktada, boyun hizasında ve sağ eli dipçiğin inceldiği kısımda bulunmalı, dipçik ise neferin göbeğine dayalı durmalıdır. Üçüncü ve son harekette ise asker sağ ayağını doğru açı yapacak şekilde sol ayağının beş santimetre/iki parmak/*pouce* arkasına getirir, vücudu ileriye bakar durumdayken tüfeği zemine doğru indirerek analitik diziyi sonlandırır. Bu bağlamda Fransız tâlimnâmesi, duruş pozisyonlarında neferlerin el ve ayak açıklıklarının kaç parmak (*pouce*) uzunlukta olması gerektiğini dahi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

hareketi algılaması için çok kısa bir süre beklemekte ve ardından *dön* komutunu vererek kumanda emrini tamamlamaktaydı (*geriye – dön!* ya da *Demi – Tour!*). Fakat uygulanması karmaşık hareketlerin artarda sıralanmasını gerektiren kumanda emirlerinin aksine, gerektirdiği hareket itibariyle tek hamlede yapılabilecek (anlık) emirler çavuşların ağzından bir kerede çıkıyordu. Tıpkı *ateş/Feu* emrinde gözlemlendiği üzere, emri aldığı anda neferden sadece başını eğmeden ve vücudunu oynatmadan kararlı bir şekilde tetiğe basması bekleniyordu.

Devrin Avrupa ordularında genel olarak yanaşık düzen emirleri çoğunlukla aynı anlama geliyor olsa da tabur tâliminin öngördüğü taktik organizasyona dair emirlerin pek çoğu birbirinden farklıydı. Örneğin neferlerin muharebe alanındaki ve intikallerdeki yürüyüş hızlarını belirleyen emirler her bir Avrupa ordusunda farklılık göstermekteydi. Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanan yürüyüş manevraları konusunda yine elimizde herhangi bir bilgi bulunmasa da Napoléon'un 1798'deki Mısır işgaline kadar geçen süreçte cedîd orduya tâlim yaptıran Fransız uzmanların kullandığı 1755 tarihli Fransız tâlim nizamnamesi bu konuda bizlere bir fikir vermektedir. Buna göre XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Fransız piyadesi dört farklı hız aşamasında yürümekteydi. Âdi adım/*au pas ordinaire* komutuyla dakikada altmış adım atan neferler, acele adım/*au pas redoubli* emriyle hızlarını dakikada yüz yirmi adıma çıkarıyordu. Hücum emri ise neferlerin dakikada yüz kırk adım (*au pas accilire*) atması anlamına geliyordu. Küçük adım/*au pas petit* ise manevra ve intikallerde kullanılan son hız aşamasıydı ve neferler bu emiri aldıklarında dakikada otuz normal adım ya da altmış yarım adım atmaya başlıyordu⁵¹.

4. Atışın Nizâmı, Manevranın İntizâmı: Avcı Tâlimi

Avrupa ordularında silahların doldurulmasından ateşlenmesine kadar geçen süreçte verilen emirler ve emir sayıları da tıpkı yürüyüş komutları gibi birbirinden farklıydı. Daha önce belirtildiği üzere silah teknolojisindeki gelişmelere, atış için gerekli teçizatın ve üniformaların bedene uyumuna bağlı olarak keşfedilen yeni hareketlerle emir sayısı ve silahın ateşlenme süresi zamanla kısalmıştır. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl sonlarında Prusya ordusu yedi emirle, Avusturya ordusu on altı emirle silahlarını atışa hazır hâle getiriyordu. Rus ordusundaki neferler ise 1788'de başlayan Osmanlı-Rus harbinden hemen

⁵¹ Yürüyüş hızları konusunda bkz. <http://www.ftoulousejackson.org/Toulouse/DRILL.HTM>.

önce değiştirilen tâlim nizâm-nâmesi ile emir sayısını on altıdan yediye düşürmüştü⁵². Nizâm-ı Cedîd neferleri ise Raif Efendi'nin gravüründe ve 1755 tarihli Fransız nizâm-nâmesinde de görüldüğü üzere tüfeklerini ateşlemeden evvel on dört emir almaktaydı⁵³. Bu emirlerden ilki olan *Chargez vos Armes*/Tüfeng hazırla⁵⁴ komutunu duyan neferler tek bir hareketle sağ el başparmaklarıyla mekanizmanın horozunu yarım çekerek sağ ellerini dipçiğin arka tarafına bırakıyorlardı. Ardından bölükbaşı *Prenez la Cartouche*/Fişeng çıkar⁵⁵ emrini veriyor ve neferler yine tek bir hareketle ve yine sağ elleriyle, palaskalarından sağ kalça üzerine sarkan çantadan bir fişek çıkartıyorlardı. *Dechirez la Cartouche*/Fişeng ısır⁵⁶ emrini uygulayabilmek için neferler iki hareketi peşpeşe sıralamak zorundaydı. Zira neferler önce ellerindeki fişegın kağıdını ağızlarıyla yırtıyor ve daha sonra ince/yemleme barutunu silah/falya tavasına götürüyorlardı. *Amorcez*/Fişeng sür⁵⁷ komutu da tek hamlede icrâ ediliyordu. Nitekim neferler sağ baş ve işaret parmaklarıyla tuttıkları fişek içindeki barutu silah/falya tavasına boşaltıyor ve sağ ellerini silah/falya tavasının arkasına yerleştiriyorlardı. Ardından neferler *Fermez la Bassinet*/Tavayı kapat⁵⁸ emriyle, tek bir hareketle, sağ baş ve işaret parmaklarıyla fişegi tuttıkları halde orta ve yüzük parmaklarıyla silah/falya tavasını kapatıp, sağ ellerini mekanizmanın arkasına getirerek dipçiği orta ve yüzük parmaklarıyla kavriyorlardı. Silah/falya tavasını kapatan neferler daha

⁵² Râtib Efendi, *a.g.e.*, vr. 194b-195a.

⁵³ Çalışmamızın metin kısmında, 1755 tarihli Fransız tâlimnâmesiyle karşılaştırmalı olarak tasvir edilen emirler Raif Efendi'nin kaleme aldığı risaledeki gravürün on dört ilâ yirmi yedinci maddelerini kapsamaktadır. Dipnotlarda ise söz konusu emirlerin, Fransız tâlimnâmesinin *Commandemens Pour Le Maniement Des Armes* (Silahların Kullanım Talimatı) başlıklı ikinci bölümünde yer alan emirlerin hangilerine tekabül ettiği verilmeye çalışılmıştır. Emirlerle ilgili gravürler makalenin sonuna eklenmiştir. Referanslarda ise Raif Efendi'nin risalesi için Kemal Beydilli ve İlhan Şahin'in, Fransız tâlimnâmesi için Edward Hamilton'un neşirleri esas alınmıştır.

⁵⁴ Fransız tâlimnâmesinde on üçüncü emir olarak kaydedilen "*Mettez le chien en son repos*"ya tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin otuz ikinci gravüründe tasvir edilmektedir.

⁵⁵ Fransız tâlimnâmesinde on dördüncü emir olarak kaydedilen "*Prenez la Cartouche*"a tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin otuz üçüncü gravüründe tasvir edilmektedir.

⁵⁶ Fransız tâlimnâmesinde on beşinci emir olarak kaydedilen "*Dechirez la avec les dents*"e tekabül etmekte aynı tâlimnâmenin otuz dört ve otuz beşinci gravüründe tasvir edilmektedir.

⁵⁷ Fransız tâlimnâmesinde on altıncı emir olarak kaydedilen "*Amorcez*"e tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin otuz altıncı gravüründe tasvir edilmektedir.

⁵⁸ Fransız tâlimnâmesinde on yedinci emir olarak kaydedilen "*Fermez la Bassinet*"e tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin otuz yedinci gravüründe tasvir edilmektedir.

sonra *L'Arme à Gauche*/Tüfeng sola emrini⁵⁹ almaktaydı. Neferlerin üç harekette icrâ etmesinin beklendiği bu emre göre nefer namluyu yere dik açı yapacak şekilde yukarı doğru kaldırırken, dipçikle aynı hizaya getirdiği sağ ayağını sol ayağının arkasına, yine dik açı yapacak şekilde koyar. Bu sırada silah bedene paralel olarak düşey konumda tutulmaktadır. İkinci harekette nefer tüfeğin, sol elinden yere yaklaşık beş santimetre kalana kadar kaymasına izin verir, sağ eliyle namluyu, baş tarafının beş santimetre kadar aşağısından, yine çenesiyle aynı hizada olmak üzere kavrar. Bu pozisyonda namlu yukarıya bakmakta ve tüfek vücuda olabildiğince yakın tutulmaktadır. Nefer son olarak dipçığı sol ayağının yaklaşık on bir santimetre soluna yerleştirir ki, bu şekilde dipçik artık neferin sol ayağına paralel durmaktadır. Askerin ayakları emrin başlangıcındaki pozisyonuna geldiği için artık nefer yeniden öne doğru bakmaktadır. Bu sırada nefer tüfeği sağ elinin orta ve yüzük parmağıyla namlu ucundan ve sol eliyle namlunun ortasından sabit bir şekilde tutmakta ve namlu ucu neferin boynundan yaklaşık yirmi ilâ yirmi beş santimetre uzaklıkta durmaktadır. Tüfeğini sol tarafına alan neferlere *Cartouche au canon*/Fişeng namluya⁶⁰ emri verilmekteydi. Tek harekette icrâ edilen bu emre göre nefer, mermi ve barutu içeren fişegi sağ eliyle namlu ağzından içeri attıktan hemen sonra harbiyi aynı elinin baş ve işaret parmağı ile kavrar. Nefer artık harbisini çekmeye hazırdır. Dolayısıyla bundan sonra neferlere *Tirez la Baguette*/Harbi çek⁶¹ emiri verilir. Tek hareketle icrâ edilen bu emiri alan neferler öncelikle sağ ellerinin baş ve işaret parmaklarıyla tutmakta oldukları harbi üzerinde bulunan başparmaklarını namluya doğru kaydırıp, işaret parmaklarını bükerek ve dirseklerini bedenlerine doğru kapatarak harbi ve namlu arasını açarlar, sağ kolun tek ve hızlı bir hareketiyle harbiyi yarı uzunluğuna kadar namlu altındaki yuvasından çıkartmalarının ardından, sağ elleriyle harbiyi bu sefer ortasından yakalayıp yine hızlı bir hareketle yuvasından çıkartırlar. Kalın ucu palaskaya deymekte olan harbiyi nefer, alttan yaklaşık on santimetre yukarda ve namluya

⁵⁹ Fransız tâlimnâmesinde on sekizinci emir olarak kaydedilen “*Passez vos armes du côté de l'épée*”ye tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin otuz sekiz, otuz dokuz ve kırkıncı gravüründe tasvir edilmektedir. Fransız ordusunda kılıçların, neferin sol taraflarına astıklarını yeri gelmişken belirtelim.

⁶⁰ Fransız tâlimnâmesinde on dokuzuncu emir olarak kaydedilen “*Mettez la cartouche dans le canon*”a tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin kırk birinci gravüründe tasvir edilmektedir.

⁶¹ Fransız tâlimnâmesinde yirminci emir olarak kaydedilen “*Tirez la Baguette*”a tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin onuncu gravüründe tasvir edilmektedir. Nizamnamenin bu bölümüne tâlim sırasında her hangi bir askerin harbisini, şapkasını ya da silahını düşürmesi durumunda bunu almaya mezun olmadığı fakat bunları ancak görevli subayın emriyle bir çavuşun alabileceğine dair bir not düşülmüştür.

paralel bir şekilde tutmaktadır. Aynı anda harbilerini çeken neferlere *Bourrez/Doldur*⁶² komutu veriliyordu. Bu emri duyan nefer tek bir harekette harbiyi namlunun ağzına belirli bir açıyla sokuyor ve mermi ile barutu falya altına gelecek şekilde namlu arkasına kadar ittirip, sıkıştırıyordu. Takiben harbiyi sağ baş ve işaret parmağıyla kavrayan nefer iki hareketle namludan çıkartıyor ve harbiyi alt kısmından yaklaşık on beş santimetre yukarıdan ve yine palaskasına deyecek şekilde namluya paralel bir hâlde tutuyordu. Neferler *Remettez la Baguette/Harbi yerine*⁶³ komutu ile harbilerini yuvalarına geri oturtuyorlardı. Tek bir harekette icrâ edilen bu emirle neferler öncelikle harbiyi sağ elleriyle namludaki yuvasına yerleştirdikten sonra yeniden namluyu kavriyorlardı. Harbiyi tekrar namlunun altına yerleştirdikten sonra *Portez vos Armes/Silah omza*⁶⁴ komutunu işiten neferler üç hareketi peş peşe sıralamaktadır. Buna göre neferler öncelikle sol elleriyle tüfeği çene hizasına kadar kaldırırken, silahı sağ elleriyle dipçik ve tetik arasındaki bölümden tutuyordu. İkinci olarak yüzleri ileri bakan neferler sağ ayaklarını sol ayaklarının yanına çekerken, tüfeği sağ elleriyle sol omuz hizasına taşıyorlar ve aynı anda sol elleriyle, orta, yüzük ve işaret parmakları dipçiğin alt kısmında, işaret ve başparmakları dipçiğin dış kısmında kalacak şekilde tutuyorlardı. Bu durumda tüfeğin pozisyonu zemine dik açı yapacak kadar düzgün, askı kayışının dipçik tarafındaki kancası omzun yaklaşık beş santimetre aşağısında ve sol dirsek vücuda deymeyecek kadar yakın pozisyonda bulunmalıydı. Bu pozisyonu alan nefer son olarak sağ elini silahtan ayırarak, bedeninin sağ tarafına bırakıyordu. Doldurduğu silahı ateşlemeye hazırlanan neferlere verilecek bundan sonraki emir *Apprétez vos Armes/Silah hazırlaydı*⁶⁵. İki hareketlik bir diziden oluşan bu emri alan nefer öncelikle sağ eliyle silahı, dipçiğin tetiğe yakın tarafından tutarak sağ tarafa doğru taşıyordu. Emrin ikinci hareketinde ise nefer sol eliyle tüfeğin namlusundan, baş parmağı namlunun

⁶² Fransız tâlimnâmesinde yirmi birinci emir olarak kaydedilen “*Bourrez*”e tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin on sekizinci gravüründe tasvir edilmektedir.

⁶³ Fransız tâlimnâmesinde yirmi ikinci emir olarak kaydedilen “*Remettez la Baguette en son lieu*”ye tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin dokuzuncu gravüründe tasvir edilmektedir.

⁶⁴ Fransız tâlimnâmesinde yirmi üçüncü emir olarak kaydedilen “*Portez vos Armes*”a tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin on dokuz, yirmi ve yirmi birinci gravüründe tasvir edilmektedir.

⁶⁵ Fransız tâlimnâmesinde dokuzuncu emir olarak kaydedilen “*Haut les armes*”a tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin on dokuz ve yirmi altıncı gravüründe tasvir edilmektedir. Fransız tâlimnâmesinde aynı sözcüklerle “*Apprétez vos Armes*” ifade edilen emir, neferlerin silahlarını ateşlemeden önce üç hat hâlinde dizilmelerini öngörmektedir. Oysaki Raif Efendi’nin gravüründe silahını ateşlemeye hazırlanan tek bir nefer görülmektedir.

tetiğe yakın kısmında kalacak şekilde sağ eliyle dipçiğin ince kısmından tutarak silahı, yüzünü ortalayacak şekilde yukarı kaldırıyordu. Bu pozisyonda silahın dipçiği, neferin karnına yaslanmış durumdadır. Son olarak nefer sağ ayağını, doğru açı yapacak şekilde sol ayağının yaklaşık beş santimetre arkasına atar. Bedeni ileri doğru bakan nefer, tüfeği düşey pozisyonda aşağı doğru indiririldiğinde tetik mekanizmasının altından tuttuğu sağ kolu ve tetik mekanizmasının üstünden silahı kavrayan sol kolu vücuduna yaklaşıp. Elleri aynı pozisyonda kalan neferin sadece sol el baş parmağı konum değiştirmiş ve namlunun dışı bakan kısmında kalmıştır. Bu durumda neferler artık nişan almaya hazırdır. *Joue/Nişan* al⁶⁶ emriyle birlikte nefer sağ dirseğiyle vücudundan destek alır vaziyette tüfeği sağ omuzuna dayayarak, sağ baş parmağını dipçiğin tetiğe yakın kısmına ve işaret parmağını da tetiğin üstüne koyar. Neferler artık *Feu/Ateş* emrini⁶⁷ almaya hazırdır. Bu emri alan neferler başlarını ve vücudlarını oynatmaksızın tetiğe basar. Ateş açıldıktan sonra neferler derhal sol ellerini namlunun alt kısmına doğru kaydırır, silahın tepme etkisiyle dipçik sağ kol altında durmaktadır. Namlunun ucu ise zeminle geniş açı yapacak şekilde tetikten yaklaşık on sekiz santimetre daha yukarıda bulunmaktadır. Silahı yeniden doldurmaya başlamak için neferin orta, işaret ve baş parmakları horozun üzerindedir. Nefer tarafından icrâ edilmesi gereken hareketlerin doğası gereği, silahın doldurulup ateşlenmesi kadar karmaşık olmayan tüfeklere süngünün takılması için de Nizâm-ı Cedîd askerleri belirli emirler almaktaydı. Bu bağlamda Raif Efendi'nin gravüründe de gözlemlendiği üzere Nizâm-ı Cedîd neferleri, süngülerini tüfeğe takarak düşmana doğru çevirmek için üç farklı emri uygulamaktaydı⁶⁸.

Her ne kadar yukarıda örnek olarak tasvir etmeye çalıştığımız hareketler oldukça karmaşık ve uzun olsa da neferlerden söz konusu on dört emri bir

⁶⁶ Fransız tâlimnâmesinde on birinci emir olarak kaydedilen “*En Joue*”a tekabül etmekte ve otuzuncu gravürde temsil edilmektedir. Söz konusu tâlimnâme neferlerin üç saf hâlinde dizilerek nişan almasını öngördüğünden söz konusu emir için çizilen gravür Raif Efendi'nin risalesinde tek bir neferin nişan alma pozisyonunu gösteren resimden farklıdır. Ancak Fransız tâlimnâmesinde ikinci ve üçüncü safda ayakta duran neferlerin nişan alma hareketi ile Raif Efendi'nin gravüründe tasvir ettiği Nizâm-ı Cedîd neferinin duruş pozisyonu birbirinin aynısıdır.

⁶⁷ Fransız tâlimnâmesinde on ikinci emir olarak kaydedilen “*Feu*”a tekabül etmekte ve aynı tâlimnâmenin otuz birinci gravüründe tasvir edilmektedir.

⁶⁸ Söz konusu emirler; *Otez la Bayonnette/Süngü çıkar*; *Remettez la Bayonnette/Süngü tak* ve düşmanın niteliğine göre *La Bayonnette vers l'ennemi Fantassin/Süngü düşman piyadeye doğru* ve *Croisez la Bayonnette vers l'ennemi Cavalier/Süvari düşmana doğru süngüyü çaprazlaydı*.

dakika içerisinde beş ile on kez icra edebilecek kadar ustalaşmaları bekleniyordu⁶⁹. Nitekim Râtib Efendi'nin verdiği rakamlara nazaran Avusturya piyadesi tâlim esnasında bir dakikada yedi, muharebe meydanında ortalama beş kez, Rus ordusu tâlim sırasında dokuz, savaşta altı ilâ yedi kez silahlarını doldurup ateşleyebiliyordu. Ateş gücünün en önemli unsurlardan birisi olan hız konusunda en mahir Avrupa ordusu ise hiç şüphesiz Prusyalı tâlim çavuşlarının ürünüydü. Zira Prusya ordusundaki neferler günlük tâlimler sırasında dakikada on bir, düşman piyadesinin ateşine ya da süvari akınlarına maruz kaldıkları savaşlarda da yaklaşık sekiz defa silahlarını doldurup ateşleyebilmekteydi⁷⁰. Ancak savaş esnasında silahların doldurulması her zaman tâlim nizâm-nâmelerinde gösterildiği şekilde yapılmıyordu. Örneğin silahlara, kullanılan barutun kalitesine bağlı olarak belirli sayıda atışı takiben ince barut/yemleme barutu konmakta veya savaş esnasında, namlu içindeki barutu ve kurşunu/findık sıkıştırmak ve oturtmak için harbilemek yerine neferler silahlarını dik tutarak dipçiklerini yere vurmakta ve bu şekilde emir/hareket/zamandan tasarruf etmekteydi. Nitekim barut ve kurşunu sıkıştırmak için silahın yere vurulması en azından üç emrin atlanması anlamına geliyordu. Modern tâlimin Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanmaya başlandığı devirde silahların ateşlenme hızını etkileyen en önemli faktörlerden birisi de hiç şüphesiz neferler ve yabancı uzmanların farklı diller konuşuyor olmasıydı. Zira etkili ve yüksek ses tonu kullanılarak verilen emrin ahengi ve kesinliği neferlerin emrin imâ ettiği hareketi hevesle ve doğru olarak yapma isteklerini

⁶⁹ Prusyalı bir bayraktarın 1755 gibi erken bir tarihte kaleme aldığı bir metin, neferlerin hız konusunda ne kadar ustalaşabildiklerini göstermektedir. Buna göre “...bir müfreze gözü kapalı doldurma-boşaltma yaparken, ateş emrinin verilmesinden ve ateş edilmesinden itibaren horozcuğun tekrar hareketsiz hale gelişine kadar üç saniyeye, doldurmak için bir saniyeye, harbiyi namludan çıkarmak için iki saniyeye, ayağa kalkmak için dört saniyeye, yürümek için de iki saniye olmak üzere toplam on iki saniyeye ihtiyaç vardır. Aramızdan çoğu dokuz-on saniyede ayağa kalkabiliyor...” Bu alıntının da imâ ettiği şekilde neferler acemilikleri esnasında, sırası hiç değişmeyen bu temel hareketleri o kadar sık tekrarlıyorlardı ki, belirli bir süre sonra artık komuta gerek duymaksızın, sadece trampet vuruşlarına istinaden hareketleri peş peşe sıralayabiliyorlardı (Bröckling, *a.g.e.*, s. 100).

⁷⁰ Râtib Efendi, *a.g.e.*, vr. 194b-195a. Râtib Efendi'den yaklaşık on sene sonra Ubeydullah Kuşmanî de kaleme aldığı risalede Avusturya sefiri ile nerdeyse aynı rakamları vermektedir. Nitekim Kuşmanî'ye göre, Avrupalı askerler silahlarını ortalama dakikada sekiz defa ateşleyebilmekteydi. Ömer İşbilir, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Bir Risâle, Zebîre-i Kuşmânî fî Ta'rîf-i Nizâm-ı İlhâmî*, Ankara 2006, s. 31.

artırmaktaydı. Bu bağlamda Nizâm-ı Cedîd ordusuna tâlim yaptıran yabancı askerî uzmanlar emirleri genellikle Fransızca veriyor ve emrin, yanlarındaki mütercim aracılığıyla Türkçe'ye tercüme edilmesini bekliyordu. Dolayısıyla emrin uzmanın ağzından çıkması ve Türkçe'ye aktarımı arasında geçen süre, tercüme ne kadar kısa sürede yapılırsa yapılsın emrin nefer tarafından idrak edilmesini ve icrâsını geciktiriyordu⁷¹.

Raif Efendi'nin risalesine dahil ettiği gravürdeki emirlerin en çok üç harekette uygulanması ve tâlim sırasında çavuşun emri verdikten sonra neferlerin senkronizasyonunu sağlayabilmek için emrin ihtiva ettiği her bir harekette “bir, iki, üç” şeklinde bağırması uygulanan tâlimin *üçlü tâlim* olarak kaynaklarda anılmasına sebep olacaktır⁷². Fakat Nizâm-ı Cedîd ordusu söz konusu olduğunda tâlim hususunda devrin kaynaklarında geçen tek terim bu değildir. Zira III. Selim'in yeniçerilere rakip ordusunda üçlü tâlimin yanı sıra “*Fransız avcı tâlimi*” yapıldığı ya da daha uygun bir şekilde avcı manevrasının tâlim edildiği bilinmektedir⁷³. Fransız ordusunun XVIII. yüzyıl ortalarında Amerikan yerlilerine karşı kullandığı söz konusu manevra, birliğin gizlenerek düşman kuvvetlerini kuşatması ve pusuya düşürmesine dayanmaktaydı. Dolayısıyla neferler çatışma alanına, bir bütün hâlinde çıkmak yerine, açık formasyonla (*À l'ordre ouvert*) yayılmakta ve saldırı esnasında mevkilerini korumak yerine, tıpkı Kont Kinsky'nin de belirttiği üzere “*yalancı akınlar, yalancı geri çekilişlerle birlikte yıldırım hızıyla karşı akınlar*” düzenlemekteydi. Ancak avcı birlikleri (*regiment*/orta) XVIII. yüzyıl sonlarında, makalenin başında da tarif edildiği şekilde gayr-i nizâmî operasyonlar düzenlemekle

⁷¹ Hakan Erdem'in belirttiği üzere Âsâkir-i Mansûre ordusunun başkent dışında bulunan ortalarında, özellikle Türkçe'nin halk arasında yaygın olmadığı Arap vilayetlerinde durum daha da vahimdi. Zira yabancı tâlim subayı emri Fransızca Türkçe mütercime veriyor, Türkçe mütercim emri tercüme ettikten sonra Arapça mütercim devreye girerek emri neferlere iletliyordu. Hakan Erdem, “Recruitment for the ‘Victorious Soldiers of Muhammad’ in the Arab Provinces, 1826-1828”, *Histories of the Modern Middle East: New Directions*, Ed. I. Gershoni-U. Woköck, Boulder 2002, s. 200-201.

⁷² Günümüzde de iki veya daha fazla sayıda harekete içeren emirlerin öğretiminde kullanılan *sayı ile yaparak öğrenme* tekniğinin Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanışı için bkz. Es'ad Efendi, *Vaka-nüvis Esad Efendi Tarihi*, yay. Z. Yılmaz, İstanbul 2000, s. 777. Üçlü tâlim için ayrıca bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 324 ve 326.

⁷³ Avcı tâliminin Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanışı konusunda bkz. Ahmed Cevad, *Târih-i Asker-i Osmanî*, II, İÜKTB, TY 4178, vr. 34-35.

kalmıyor; fakat aynı zamanda, konvansiyonel ordunun bir parçası olarak da kullanılıyordu. Ana ordunun icra ettiği taktik organizasyonun bir parçası olarak hafif piyade birliklerine dönüşen avcı grupları, muharebe alanında düşman kuvvetlerinin kanatlarına doğru kuşatma harekâtları yapmakla görevliydi. Nitekim kuşatma harekâtlarının en önemli unsuru hızlı ve bu durum, süratleriyle hantal konvansiyonel ordudan ayrılan hafif piyade birliklerini bu operasyonlar için biçilmiş kaftan hâline getiriyordu. Hafif piyade birlikleri taaruzî operasyonların yanı sıra ordunun sürpriz saldırılara en açık olduğu intikaller, geri çekilişler ve kamp kurulması gibi durumlarda koruma ve kollama görevi de icrâ ediyordu. Bu bağlamda hafif piyade birliklerinin temel hedefi, orduyu takip eden düşman birliklerini yavaşlatmak ve saldırıları hafifletmekti. Genellikle acele adım/*au pas redoubli* hızında icra edilen hafif piyade manevralarında neferler, gayr-i nizâmî operasyonların aksine saflar hâlinde yürüyordu. Savaş meydanında neferlerin her ne hâl ve şartta olursa olsun koşmalarına izin verilmemesi ise taktik açıdan düzenin, hızdan daha büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ancak hafif piyade birliklerinde istihdam edilen neferler ateş gücünü ve hızı artırmaya yönelik olarak silahlarını olabildiğince süratli şekilde ve münferiden doldurmakta ve ateşlemekteydi⁷⁴.

Az önce çizilen çerçevede avcı tâlimi ve hafif piyade manevraları aslında makalenin hemen başında belirtildiği üzere Avrupalı askerî uzmanların Osmanlı ordusunu başarılı bulduğu küçük savaşa en uygun tâlim ve manevra şekliydi. Zira bu tür tâlim ve manevralar Osmanlı neferlerinin ve paşalarının zaten alışkın oldukları taktik organizasyonu öngörmekteydi. Bu bağlamda avcı manevraları Osmanlı neferleri ve paşaları için uygulama açısından devrin diğer taktik formasyonlarına nazaran büyük bir kolaylık sağlamaktaydı. Söz konusu kolaylığı senkronizasyon konusunda da gözlemlemek mümkündür. Nitekim neferler silahlarını münferiden çok daha hızlı ateşleyebilmekteydi. Bu durum aslında, Raif Efendi'nin gravürüyle karşılaştırmaya çalıştığımız Fransız tâlimnâmesinde nişan al/*En Joue* emrinin gösteren gravürde⁷⁵ neferlerin üç saf hâlinde silahlarını ateşledikleri hâlde aynı emrin Osmanlı versiyonunda neden

⁷⁴ Avcı/hafif piyade birliklerinin yaptıkları tâlimlerin ve uyguladıkları taktik formasyonun iyi bir tasviri için bkz. <http://www.ftoulousejackson.org/Toulouse/DRILL.HTM>.

⁷⁵ Bu konuda Fransız tâlimnâmesinin otuz birinci gravürüne bakılabilir.

tek bir neferin tasvir edildiğini de açıklamaktadır. Zira Nizâm-ı Cedîd ordusunun uygulamaya çalıştığı taktik formasyonun esası, daha önce de belirtildiği üzere senkronik olarak tüfeklerin ateşlenmesini değil, hızlı ateşlenmesini gerektiriyordu. Kaldı ki, daha önce hiç bir şekilde eşzamanlı atış tâlimi yapılmamış olan bir ordunun, senkronik atış tâlimleri yapmak şartıyla, başlangıç olarak silahın ateşlenme hızına yoğunlaşması doğaldır. Dolayısıyla Avrupa ordularında gözlemlendiği üzere senkronizasyonu ön plana çıkartarak çok daha ağır bir iş rejimini öngören piyade tâliminin yerine Nizâm-ı Cedîd ordusunda, askerî geleneğe, eldeki neferlerin insanî özelliklerine ve mevcut yapıya daha uygun avcı tâliminin tercih edilmesi dikkate değer bir ayrıntıdır.

Avcı tâlimi ve hafif piyade manevraları ile Nizâm-ı Cedîd ordusunun teşkilat yapısı arasında bir bağ kurmak da mümkündür. Zira Nizâm-ı Cedîd ordusu topçu, arabacı, piyade ve sair tüm sınıflardan neferleri bünyesinde bulunduran kendi kendisine yeterli sağ ve sol kollardan müteşekkil ortalar şeklinde örgütlenmişti⁷⁶. Bu durum bir taraftan Nizâm-ı Cedîd ortalarına muharebe/tâlim alanında yapılan manevralar için operasyonel esneklik kazandırıyor, diğer taraftan da taktik açıdan konvansiyonel Osmanlı ordusunun geri kalanından Nizâm-ı Cedîd ortalarını bağımsızlaştırıyordu. Dolayısıyla her ne kadar konvansiyonel ordu teşkilatı içerisinde, Sekban-ı Cedîd gibi sekizinci

⁷⁶ Nizâm-ı Cedîd ordusu, tıpkı çağdaş Avrupa orduları gibi her sınıftan askeri bünyesinde bulunduran kendi kendisine yeterli ortalar (*regiment*) hâlinde örgütlenmişti. Çağdaş Avrupa kaynaklarında Osmanlı ordusunun bir zaafî olarak altı çizilen konvansiyonel Osmanlı ordusunun savaş meydanında daha küçük parçalara ayrılamaması sorununu çözen bu örgütsel yapı ortaların, ordunun ana gövdesinden ayrılarak muharebedeki gelişmelere anında tepki verebilmesini sağlıyordu. Büyük yekpare, tek elden idare edilen, hantal ordular karşısında operasyonel esnekliğe sahip bu yeni tip orduyu Fransa'nın İstanbul elçisi Aubert du Bayet şöyle tasvir etmekteydi: “*nizâm dediğim neferât-ı askerîyyeyi Moskov ve Nemçe asâkiri gibi hatt-ı müstakim üzerinde dizmek ve hatvât-ı mütesavviye ile yürütmek ve kâh sağa ve kâh sola döndürmek misülli ta'lim-i mu'taddan ibâret değildir. Matlûb olan askeri beş alaya [regiment] taksim etmekle müyesser olabilir. Beş alay dediğim mukaddemet'ül-ceyş ve dümdâr askeridir. Bunların üzerine fenn-i harbde mâhir bir serasker ta'yin olunur. Mezkûr alaylar mahlût olmayub başka başka mahal-i münâsibede durmakla serdâr-ı mutlak olan iktizâsına göre ol alayların seraskerlerine haberler uçurub her bir alayı lâzım geldiği vech üzere istimâl eder...*” Enver Ziya Karal, “Yunan Adalarının Fransızlar Tarafından İşgali ve Osmanlı-Rus Münasebeti, 1797-1798”, *Tarih Semineri Dergisi*, sayı 1 (1937), s. 108-109.

ocak olarak tuğ almamış buna mukabil Bostancı Tüfenkcilerinin bir parçası olarak kurulmuş olsa da Nizâm-ı Cedîd ordusu pratikte, İrâd-ı Cedîd'in öngördüğü şekilde sadece malî olarak değil, operasyonel ve taktik açılardan da mevcut Osmanlı ordusunun tamamen dışındaydı.

Sonuç ya da Osmanlı Ordusunda Yeni Bir Başlangıç

Yukarıda tasvir edilmeye çalışılan tâlim prosedürünün Nizâm-ı Cedîd ordusunda ne kadar düzenli uygulandığı konusunda kesin bir kayıt bulunmasa da III. Selim'in ve Nizâm-ı Cedîd ricâlinin Levent Çiftliği'ne sık sık giderek, yapılan tâlimleri izlemeleri, başarılı neferâtı ödüllendirmeleri⁷⁷ bu konuya en azından büyük bir önem atfedildiğini göstermektedir. Her ne kadar Avrupaî talim uygulaması Mayıs 1807'de gerçekleşen *Vak'a-i Selimiye* ile büyük bir sekteye uğramış olsa da IV. Mustafa devrinde, Levent Çiftliği eski kethüdası (dönme) Süleyman Ağa, bir grup askere başkentin ilk modern kışlasında tâlim yaptırmaya devam edecekti⁷⁸. Ayanların sahip olduğu silahlı güçleri “*devlet askeri*”ne tahvil etme girişimleri olarak da görülebilecek Sekban-ı Cedîd ordusunun ihdası ise modern tâlimi yeniden Osmanlı yönetici elitinin gündemine sokacaktır. Teşkilat yapısı bakımından Nizâm-ı Cedîd ordusundan farklı bir örgüte sahip olan Sekban-ı Cedîd ordusunun başına Süleyman Ağa'nın getirilmesi ve Nizâm-ı Cedîd Ocağı'nda tâlim görmüş; fakat 1807'deki isyan sonrası İstanbul'da kendilerini kaybettirmiş serbölük, mülâzım ve çavuş gibi subayların yeniden işe alınması Nizâm-ı Cedîd bakiyesi devrin ricâlinin tâlim konusunda samimi olduğunu ortaya koymaktadır⁷⁹. Ancak Rusçuk Yararı tâlim konusunda ne kadar samimi olursa olsun bu girişim de modern tâlimin

⁷⁷ Bu konuda örnek olarak bkz. Halil Nuri Efendi, *Târih-i Nuri*, Süleymaniye Kütüphânesi, Âşir Efendi, nr. 239, vr. 82a-b, 278a-b, 336a-b; Vasif Efendi, *Târih-i Vâsıf*, İÜKTB, TY 5981, vr. 12b, 151b.

⁷⁸ Aslen Avusturyalı olan Süleyman Ağa ve IV. Mustafa devrinde yaptırdığı talim konusunda bkz. Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 13 (1987), s. 404-405; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches im Europa*, VII, Gotha 1863, 552-553.

⁷⁹ Şanizâde Mehmed Ataulah, *Tarih*, I, İstanbul 1290, 77-78; Câbî Ömer Efendi, *Târih-i Câbî*, haz. M. Ali Beyhan, I, Ankara 2003, 238; Ernst Münch, *Mahmud II. Padişah der Osmanen*, Stuttgart 1839, s. 9-10; J. Bastelberger, *Die militärischen Reformen unter Mahmud II.*, Gotha 1874, s. 71; Franz Ottenfels, *Beiträge zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskampfe, 1822-1832*, haz. J. Krauter, Salzburg 1913, s. 30.

kurumsallaşmasına olanak tanıyacak kadar uzun süreli olmayacak ve 1808'deki isyanla birlikte yeniden rafa kaldırılacaktı. Modern tâlime, daha doğru bir ifadeyle modern tâlim prosedürünün öngördüğü iş rejimine en önemli muhalefeti gösteren Yeniçeri Ocağı'nın 1826 Haziranında kaldırılmasıyla birlikte neferler yeniden tâlim ve terbiye edilmeye başlanacaktı. Nizâm-ı Cedîd Ocağı kanunnâmesi esas alınarak bir gecede yazılan Âsâkir-i Mansûre ordusu nizâmnâmesinin⁸⁰ öngördüğü tâlim ve terbiyenin verilmesinde yine Nizâm-ı Cedîd Ocağı'nda görev almış askerler ön plandaydı. Bu bağlamda Nizâm-ı Cedîd Ocağı'nda yüzbaşı rütbesinde bulunmuş olan; fakat bu sırada bir yeniçeri gibi mübayacı hizmetinde para kazanmaya çalışan Osman Ağa ve Nizâm-ı Cedîd subaylarından olan ve Saray'da hayatını sürdüren Emin Ağa'nın yanı sıra Nizâm-ı Cedîd Ocağı'nın süvari ortasında tâlim görmüş olan ve daha sonra Vidin'de Asâkir-i Mansûre teşkilâtını kurmakla görevlendirilecek Vaybelim Ahmed Ağa ve nihayet Sekbân-ı Cedîd Ocağı'nda yüzbaşı rütbesiyle bulunmuş olan İbrahim Ağa Âsâkir-i Mansûre'nin ilk Türk/Müslüman tâlim subaylarıydı⁸¹.

Mansûre askerlerinin tâlim için ilk kez Gülhâne Bahçesi'ne çıktıklarında başlarında bulunan Osman Ağa, yaklaşık yirmi sene evvel uygulanan *üçlü tâlimi* alelacele toplanan Âsâkir-i Mansûre neferlerine yaptırmaya başlayacaktı. Tâlimi izleyen ricâle ve padişaha başta "*hoş ve hûb*" görünecek olan Nizâm-ı Cedîd'in üçlü tâlimi kısa bir süre sonra Hüsrev Paşa'nın müdahalesiyle değiştirilecekti. Yine Fransız usulünde, fakat bu sefer İhtilâl savaşlarında edinilen tecrübelerle emirlerin daha hızlı icrâsına olanak veren hareketlere dayalı tâlim metodunda, artık "*Has dur! Rast dur!*" emirleriyle neferâta tâlim yaptırılıyordu⁸². Ancak her ne şekilde olursa olsun, Yeniçeriliğin ilgâsı ve Âsâkir-i Mansûre ordusunun ihdasıyla birlikte tâlimin öngördüğü iş rejimi ve nizâmnâmeleri uygulayan komuta heyetinin terbiyesi, Osmanlı neferlerini padişahın önünde hizaya sokacaktı.

⁸⁰ Es'ad Efendi, *a.g.e.*, s. 613. Nizâmnâme için ayrıca bkz. Yaramış-Güneş, *a.g.e.*, s. 44 vd.

⁸¹ Es'ad Efendi, *a.g.e.*, s. 89; İlyas Ağa, *Vekâ'i-i Leta 'if-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 394-396, 406 vd.; Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, İstanbul 1994, s. 68; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1988, 558; Charles Macfarlane, *Constantinople in 1828*, I, Londra 1829, 55.

⁸² Yıldız, *a.g.e.*, s. 324.

Abstract

**INTRODOCTION OF THE MODERN DRILL AND
DISCIPLINE TO THE NEW ORDER ARMY (1790-1807)**

This paper the introduction of the modern drill and discipline to the Ottoman army that was in use in the European armies since the middle of the seventeenth century. Firstly, the invention of the modern drill and discipline and its work regime is described. Since the beginning of the eighteenth century, the modern drill and discipline was presented as the remedy against the defeats at hands the of the Austrian and Russian armies by the Ottoman envoys and bureaucrats who had the opportunity to observe European armies. In the Ottoman Empire, the modern infantry drill was first performed by the soldiers of the New Order Army under the supervision of foreign experts. The essence of the modern drill in the New Order Army is demonstrated by comparing it with the eighteenth century French drill regulations. In the last chapter, the impact of the modern drill and discipline on the structural transformation in the Ottoman army and the problems encountered in practice are discussed.

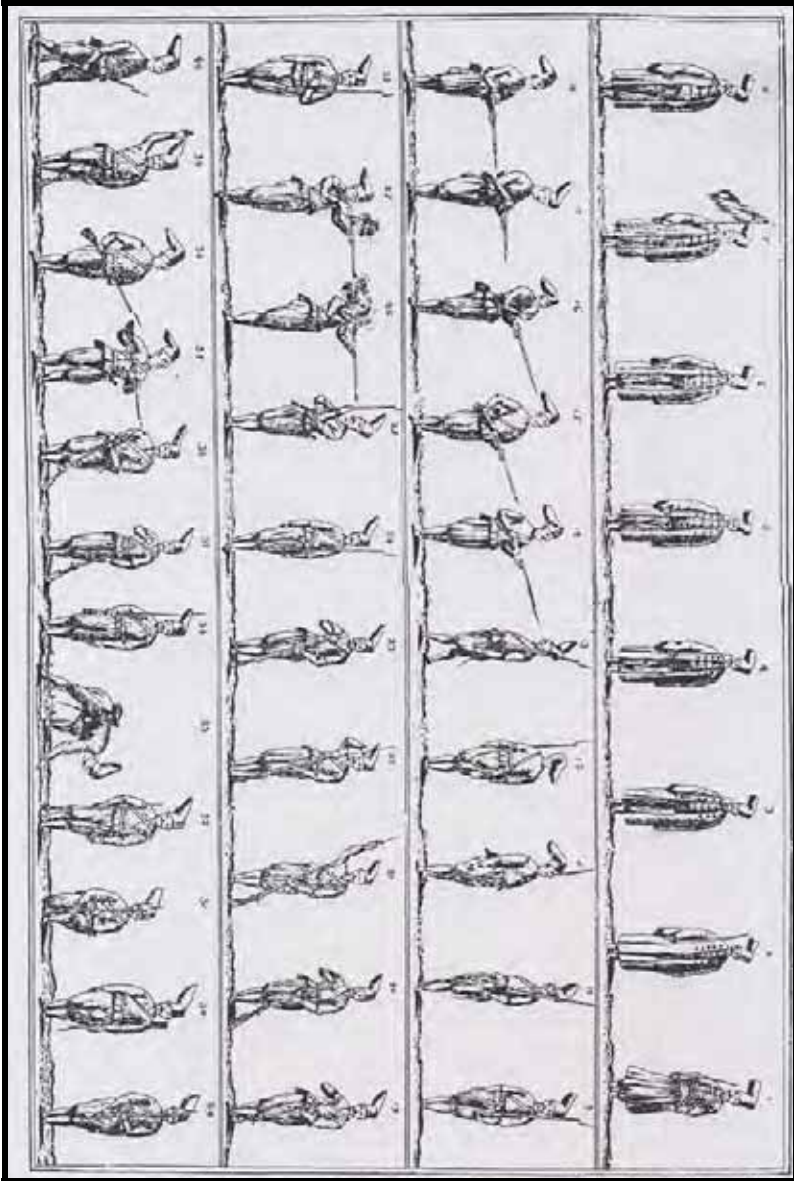
Keywords: Drill, Discipline, New Order, Drill Regulation, Hunter's Drill.

EKLER

EK 1- Mahmud Raif Efendi'nin Risalesinde Emirleri Gösteren Liste

NOTE des Grades et des Évolutions Militaires de la PLANCHE cy-contre.	
1 Colonel.	5 Lieutenant.
2 Lieutenant Colonel.	6 Sous Lieutenant.
3 Adjudant Major.	7 Porte Drapeau.
4 Capitaine.	8 Sergent Major.
9 Portez vos Armes.	25 Apprêtez vos Armes.
10 Par le Flanc droit.	26 Joue
11 Par le Flanc gauche.	27 Feu.
12 Demi Tour.	28 l'Arme au Bras.
13 En avant Marche.	29 Présentez vos Armes.
14 Chargez vos Armes.	30 l'Arme sous le bras gauche
15 Prenez la Cartouche.	31 A Genoux.
16 Déchirez la Cartouche.	32 Reposez-vous sur vos Armes
17 Amorcez.	33 Vos Armes à Terre.
18 Fermez le Bassinet.	34 l'Arme à Droite.
19 l'Arme à Gauche.	35 Otez la Bayonnette.
20 Cartouche au Canon.	36 Remettez la Bayonnette.
21 Tirez la Baguette.	37 La Bayonnette vers l'ennemi Fantassin.
22 Bourrez.	38 Croisez la Bayonnette vers l'ennemi Cavalier.
23 Remettez la Baguette.	39 Signal
24 Portez vos Armes.	40 Descendez vos Armes et marchez.

EK 2- Raif Efendi'nin Risalesinde Neferlerin Emirlere Göre
Duruş Pozisyonunu Gösteren Gravür

EK 3- 1755 Tarihli Fransız Tâlimnâme'nin İlk Sayfası ve Neferlerin Emirlere Göre Duruş Pozisyonlarını Gösteren Gravürler

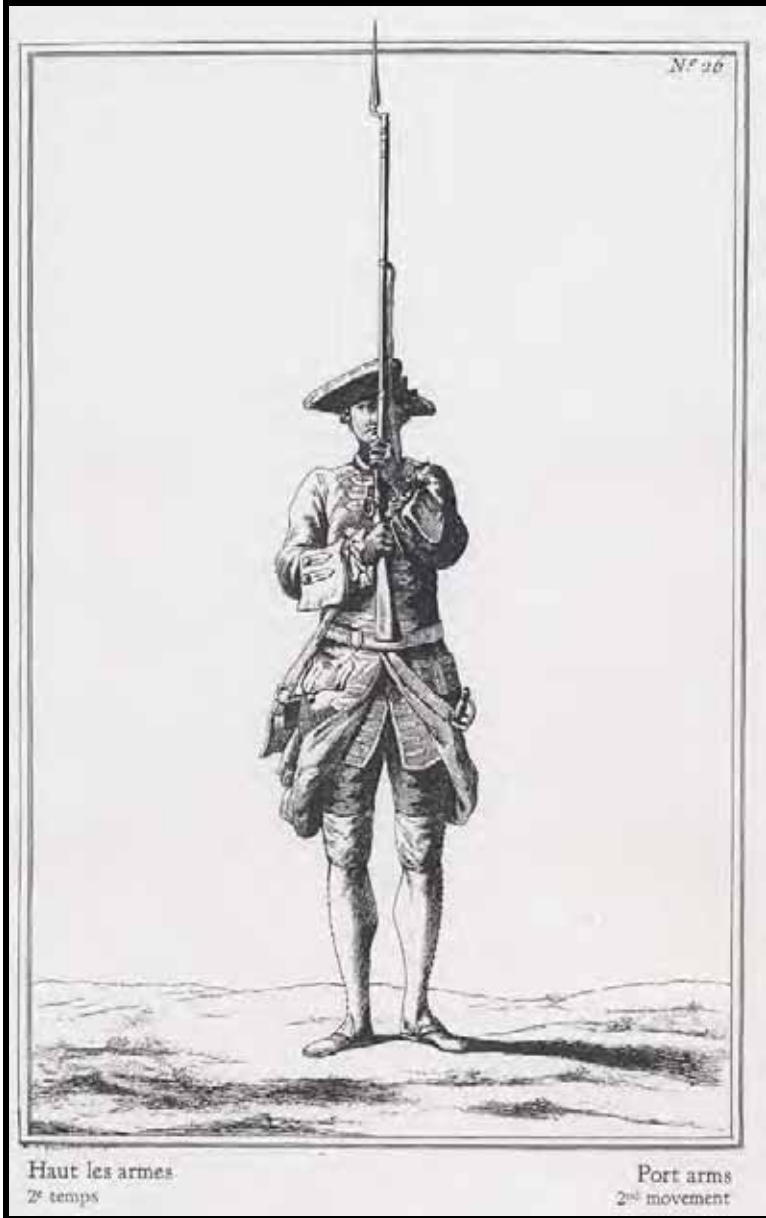

Présentez vos armes⁸³
1. Hareket

⁸³ Fransız tâlimnâmesinde farklı emirlerde icrâ edilen benzer hareketler için ayrı gravürler çizilmek yerine, benzer hareketin kullanıldığı ilk emrin duruş pozisyonunu gösteren gravüre referans verilmektedir.

2. Hareket

3. Hareket

Mettez le Chien en son Repos⁸⁴

⁸⁴ Osmanlı versiyonunda emir *Chargez vos Armes* olarak geçmektedir.

Prenez la Cartouche

Dechirez la avec les Dents⁸⁵
1. Hareket

⁸⁵ Osmanlı versiyonunda emir *Dechirez la Cartouche* olarak geçmektedir.

2. Hareket

Amorcez

Fermez la Bassinet

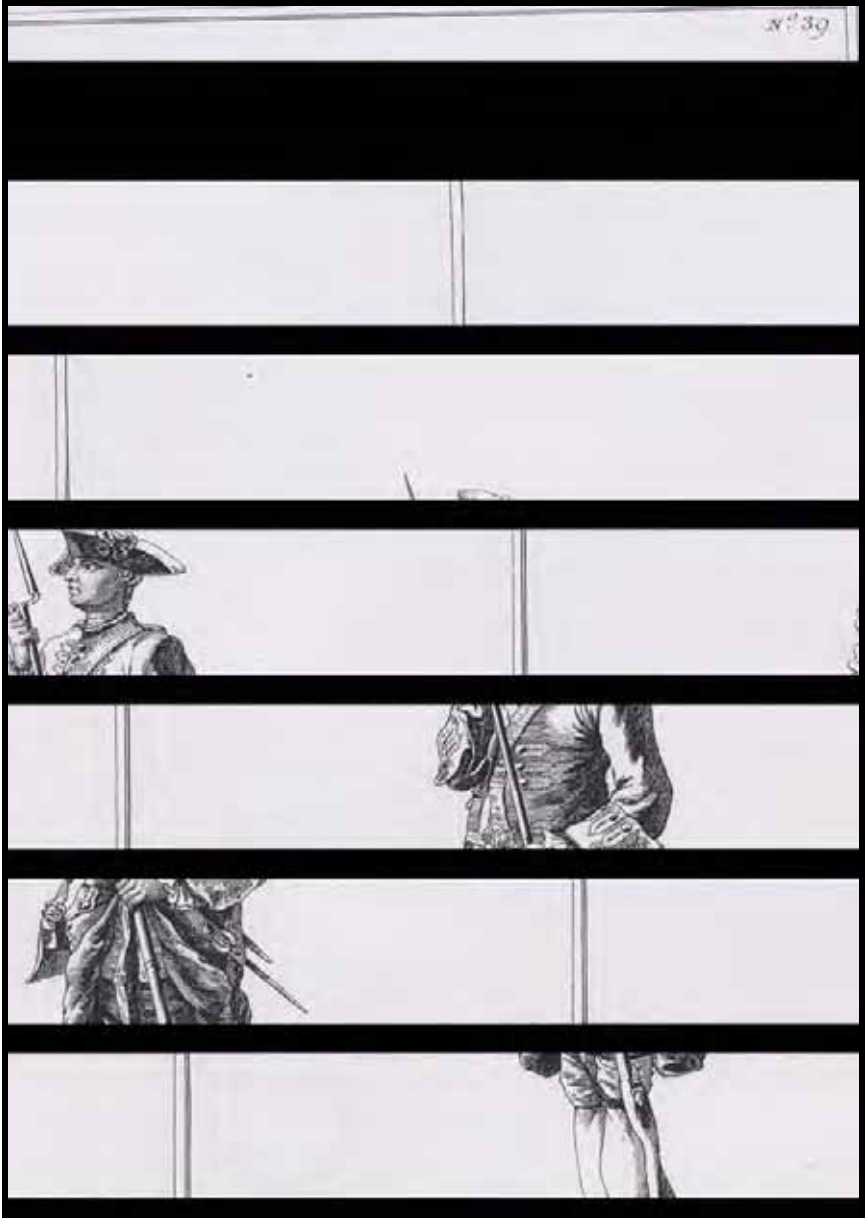

Passez vos Armes du Côté de l'épée⁸⁶
1. Hareket

⁸⁶ Osmanlı versiyonunda emir *L'Arme à Gauche* olarak geçmektedir.

2. Hareket

Mettez la Carouche dans le Cannon⁸⁷

⁸⁷ Osmanlı versiyonunda emir *Cartouche au canon* olarak geçmektedir.

Tirez la Baguette

Bourrez

Remettez la Baguette en son Lieu⁸⁸

⁸⁸ Osmanlı versiyonunda emir *Remettez la Baguette* olarak geçmektedir.

Portez vos Armes
1. Hareket

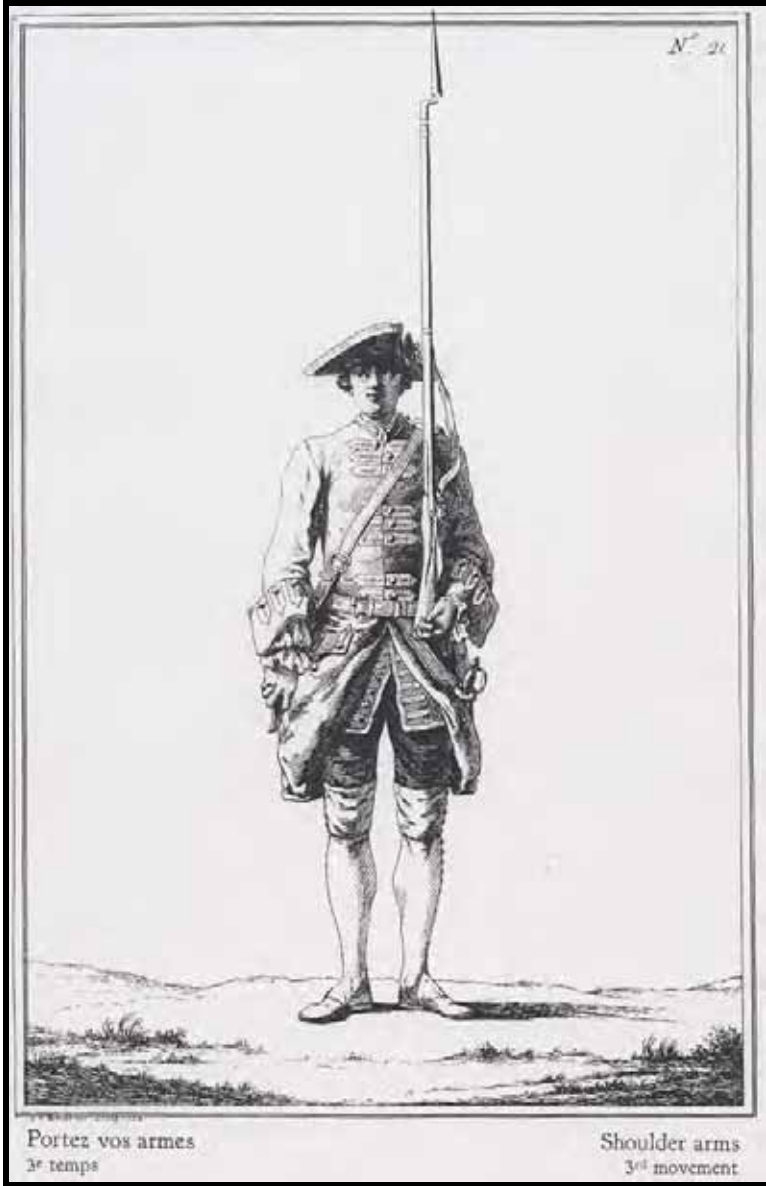

NIZÂM-I CEDÎD ORDUSUNDA TÂLİM VE TERBİYE

2. Hareket

3. Hareket

Haut les Armes⁸⁹
1. Hareket

⁸⁹ Osmanlı versiyonunda emir *Apprétez vos Armes* olarak geçmektedir.

2. Hareket

En Joue⁹⁰

⁹⁰ Osmanlı versiyonunda emir *Joue* olarak geçmektedir.

Feu

